

תשורה

חגיגת הבר-מצוה של התמימים
יוסף יצחק שי' הלוי ומנחם מענדל שי' הלוי לזין

כ"ב סיון ה'תשע"ט

צילום מכתב הרבי לחתני בר מצוה

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn 13, N. Y.
HYacinth 3-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקווי
ברוקלין, נ.י.

הרה"ח אי"א נו"נ עוסק בצ"צ
מוה' שי'

ב"ה,
ברוקלין, נ.י.

שלום וברכה!

במענה על הודעתו ע"ד הכנס בנס האברך שי'
לגיל מצות,

הנה יה"ר מהשי"ת אשר מבן שלש עשרה למצות יגדל
לבן-חמש עשרה וכו' כפסק המשנה (אבות פרק ה') ויוסיף
החמדה ושקידה בלימודו בתורה, בתורת הנגלה וכן בתורת
ההסידות ויהדר בקיום המצות, והשי"ת יצליחו להיות חסיד
ירא שמים ולמדן.

ויררו ממנו ומכל יו"ח שי' רוב נחת יהודי
אמיתי חסידותי.

בברכה

פתח דבר

אנו מודים להשם יתברך על כל הטוב אשר גמלנו, ובחסדו הגדול זיכנו בשמחת חגיגת הבר-מצוה של בנינו היקרים הת' יוסף יצחק שי' הלוי והת' מנחם מענדל שי' הלוי.

כמנהג אנ"ש בזמן האחרון, מיוסד על ההנהגה בחתונת הרבי, שמחים אנו להגיש לכל הנוטלים חלק בשמחת לבבנו את "תשורה" מיוחדת זו, הכוללת ב' חלקים:

החלק הראשון הוא סיפורי חסידים, והם קטעים ערוכים ממכתבים שכתבה הדודה מוסיא זלמנוב ע"ה – אחותו של הסבא-רבא של חתני הבר מצוה – על תולדות המשפחה.

תודתנו נתונה בזה להמשפחה על הרשות להדפיס את המכתבים.

*

החלק השני הוא הערות קצרות על מסכת סוטה שכתב אביהם של חתני הבר מצוה, ומודפסים בזה ע"פ הוראת הרבי המפורסמת לפרסם ולהדפיס חידושי תורה. ההערות נכתבו תוך כדי לימוד מסכת סוטה במשך ימי הספירה – כידוע מנהגנו בזה.

לא הי' אפשריות לעבור על הכל שוב להגי' ויתכן שישנם אי-דיוקים וכפילות דברים וכו' וגם חלק מהדברים נכתבו בקיצור יותר כפי הזמן שהי' בידי הכותב. ומובן שכל הנכתב הוא רק לפענ"ד הכותב, ושגיאות מי יבין.

*

וכאן המקום להודות להת' יעקב יהודה שי' ברוך, הת' מנחם מענדל שי' הערשקאפ, והת' שלום דוד שי' ירושלמי על עזרתם בהכנת הקובץ, ותהא משכורתם כפולה מן השמים.

התודה והברכה לבני המשפחה, ידידינו ומכירינו שיחיו שבאו מקרוב ומרחוק להשתתף בשמחתנו ולברך את חתני הבר מצוה שיחיו שיגדלו להיות חסידים, יראי-שמים ולמדנים, כרצונו הק' ולנחת-רוחו של הרבי.

ויה"ר שזוכה תיכף ומיד ממש לביאת והתגלות מלכנו משיחנו שישמיענו תורה – "תורה חדשה מאתי תצא", בגאולה האמיתית והשלימה.

משפחת לוין

סיפורי חסידים

להלן קטעים ערוכים ממכתבים שכתבה הדודה מרת מוסיא זלמנוב ע"ה על תולדות המשפחה. המכתבים כתובים בסגנונה הישיר והבהיר, בהתנסחותה המיוחדת והייחודית:

סבך – אבי – הבן השני במשפחתו. היה עוד בן שלישי אך הוא נולד בהפרש שנים רבות. אחיו ר' פייטל היה מבוגר ממנו ב 4-3 שנים.

סבי ר' דוד אבא ז"ל חנך את שני בניו בשיטות שונות. דודי ר' פייטל ז"ל הי' איש מתון, מופנם, צנוע, למדן גדול מבלי להתבלט; איש בעל מוחין. לעומתו, אחיו – אבי – היה ילד מאוד עירני, מאוד שובב, מאוד סקרני לדעת הכול ובעל חוש הומור בלתי נדלה. ניתן להבין כי לעשות ממכלול תכונות שכאלו חסיד זו כנראה משימה לגמרי לא קלה וכך הילד חטף לעתים קרובות מכות נמרצות מאביו. סבתא שלי באבע חנה עלקא הייתה מספרת שהיא הייתה בוכה בראותה את בנה אהובה מתפתל מכאב.¹

כעת לסיפורים: נדמה לי שהסיפור הזה התרחש ב1931 אחרי מהפכת אוקטובר כאשר היה רעב איום ונורא, טרוצקי ברצותו להקל על הגוועים מרעב עשה הקלה בפוליטיקה הכלכלית, והרשה לעסוק במסחר שהוגדר כ'זעיר', כמובן שהיהודים התנפלו על המציאה ובמהירות התעשרו באופן ניכר.²

הסבתא שלך, שנדחפה על ידי המצוקה, החלה לאפות לחם למכירה, היא השיגה רישיון לקבלת כמות מוגבלת של קמח, וכמובן שהכפילה והשלישה את הכמות המותרת, עד שהגיע הסוף לחגיגה, ערב אחד כאשר כולנו היינו במצב רוח מעולה, נשמעה דפיקה בדלת והופיעו הג.פ.או. עשו חיפוש ובסיומו שמו חותמת רשמית על כל שקי הקמח ואת ראש המשפחה אסרו.

---

(1) הרה"ח ר' דוד אבא'לה, מחשובי חסידי הרבי מהר"ש, המלמד המפורסם של נעוול, היה ידוע בדרכיו המיוחדות לשפר התנהגויות של תלמידים פרטיים. בימינו, אבא שמכה את ילדיו נחשב לאבא אלים שצריך טיפול. לעומת זאת, לפני 120 שנה זה היה נחשב אמצעי למסירות מקסימלית של האבא לילדיו. "חושך שבטו שונא בנו".

כאשר הגיע הבוקר לא ידענו איפה אבא שלנו, אבל לא היה בבית. הסבתא יצאה לנסות לעשות משהו בחוץ, אך השמועה על אסוננו התפשטה ובעקבותיה כל המכרים בפוגשה היו בורחים לעבר הצד השני של הרחוב,³ ככה ישבנו יום שלם רעבים ובוכים, פתאום נפתחה הדלת לרווחה והבעלעבוסטע שלנו הופיעה על הסף, היא קפצה לקראת אמי בצעקה: "למה נתת להם לקחת אותנו, למה שתקת?"

שמה היה סָפָה, (הסבתא כינתה אותה סָאָנע) אישה גדולה ורחבת מימדים שדווקא שנאה יהודים מאוד, פתאום פרצה בצחוק אדיר: "חה חה חה, פרול שלנו בבית מאסר." (הפה הגוי לא יכול לבטא "ישראל" ולכן היא קראה לו "פרול") והמשיכה: "זבוב על הקיר אינו מסוגל להעליב האיש הקדוש הזה, ובית סוהר?! שייגעון! כולם השתגעו! למה לא קראת לי? אני הייתי מגרשת אותם, אני לא הייתי נותנת לקחת אותנו."

היא העבירה את עיניה מפרצוף אחד לשני, והסתלקה. כעבור חצי שעה חזרה ובידיה כיכר לחם ודגים מלוחים ממין מאוד מיוחד, ברוסיה קוראים להם "קילקעס", דגיגים קטנטנים ומלוחים חזק. "דעי לך", היא פנתה לאמי, "שרגע לא הייתי מחזיקה בביתי את הז'ידיים המקוללים שלך אבל רק בגלל האיש שלך נתתי לכם לעבור את סף ביתי."

לסאנע הזו הייתה היסטוריה מעניינת, לפני המהפכה הייתה מאהבת של איזה פריץ, כשנמאס לו ממנה הוא חיתן אותה עם איזה שיכור, סנדלר במקצועו, היא הייתה יפה וחכמה והוא אהב אותה מאוד מאוד. אולם כאשר בא לו להשתכר ונדלק בו רוח קנאה, היה רודף אחריה עם סכין להורגה ושום כוח בעולם לא היה מסוגל לעצור בו, תאוות הרציחה פשוט שלטה והשתוללה בו, במקרים כאלה היא היתה רצה אלינו ומתחננת: "פרול, פרול, עזור! פרול יקירי, תציל אותי מידי!" ואז אבא היה מכניס אותה למטבח ויוצא לקראתו, ברוסית משובשת אומר לו: "נו, אליושקה, נו, מה לך לרדוף אחרי אשה? בוא, כנס." והוא שהי אז צמא לשפוך את דמה היה שואל בתגובה: "איפה היא?" ואז אבא בלי פחד היה לוקח אותו ביד, מוביל למיטה, משכיבו וקושרו בחוט אל המיטה וכמו לפי איזה כישוף החיה המשתוללת הפכה להיות בן רגע כמו כבש נכנע, סאנע הנרגשת הייתה מסתלקת לה מהדלת הצדדית, ואליה ישן לפעמים 20 שעות רצוף או יותר, כאשר הקיץ סוף סוף משנתו היה קם ומתחנן: "פרול, תן כוסית להתרענן." ולאחר שקיבל את מבוקשו הלך אדם חדש, נורמלי.

---

(3) היו בורחים לעבר השני של הרחוב כי היתה סכנה לחייהם להתרועע עם "עבריינים".

כל הגויים אהבוהו וקראו לו איש קדוש, לדוגמא, היה לנו גוי שקראו לו מקסים, אינני יודעת למה, אבל בבית קראו לו פושקין, אסרו אותו ועינו שיסגיר את האבא אולם הוא קיבל את כל הסבל על עצמו ולא הלשין.

עברו מספר ימים אפורים למדי, כאילו התרגלנו למצבנו החדש בו אבינו נעדר ונמצא בבית המעצר, אמא יצאה ביחד עם אחותי אסתר לשוק, קנתה – מכרה, ובכך הביאה טרף לפיותינו בדוחק רב.

במקביל, היה לנו בעיירה סמוכה בשם טורופיעץ ידיד גדול, בעצם לא לנו אלא לאבי, והוא התרוצץ במשרדים שונים לחפש עקבותיו של אבי, שמו של החבר היה פייביש פייבנוב, דרכו נודע לנו שהעבירו את האבא מטורופיעץ לעיר הסמוכה וויעליקיע לוקי, ושם הוא נחקר על ידי חוקר יהודי קומוניסט שרוף.

ערב אחד, נדמה לי שזה היה באיזה יום רביעי בשבוע, הוא הופיע בדירתנו, החל להתרוצץ מקיר לקיר ומכניס שערות זקנו לפיו ולועס אותן, לפתע פתאום עשה סיבוב אל האמא שישבה והתבוננה בו, ואמר: "הייתי בויעליקיע לוקי, נפגשתי עם החוקר של ר' ישראל, והוא אמר שאת ר' ישראל ימיתו, ועד מחר ייצא פסק הדין." נדהמנו לבשורתו, אך הרבה הפתעה לא היה בזה, כי בתקופה ההיא ירו באנשים ימין ושמאל ולכן ממש האמנו לו.

מיד שסיים את דבריו הוא קפץ אל מדף הספרים והחל לחטט שם, הוא הוציא כמה ספרי תהלים ותחב לכל אחד מאיתנו ביד, אני זוכרת שלי ולמוטל הוא נתן ספר אחד, וצווח: "אמרו תהלים".

כולנו החלנו לומר תהלים, כמובן שמוטל היה מרמה אותו, וכך כאשר לא הספקתי לגמור חצי דף הוא טען שהוא כבר גמר וצריך להפוך את הדף, מיהרתי והשתדלתי אך לא יכולתי להשיגו, עד היום איני בטוחה שבאמת קרא את כל הדף מבלי לדלג.

אני זוכרת כי אמא ישבה במקומה ולא השתתפה בתפילה, רק בכתה בשקט, אינני זוכרת כמה זמן המשכנו, אך כל הזמן ר' פייביש פייבנוב התרוצץ וליחשש משהו לעצמו. שמעתי ברור "ר' ישראל, ר' ישראל", אחר כך אמר בקול: "ישראל, אל תייתם עיר שלמה! יותר טוב היו לוקחים אותי הרוצחים האלה! למי זה היה מזיק? אח, אילו יכולתי להחליפך!"

ככה המשכנו עד אור הבוקר, וכמו שהוא הופיע פתאום ככה נעלם.

והנה הגיע הבוקר, עד היום איני מבינה כיצד זה היה, אבל התנהגנו באותו בוקר לא שונה מבקרים אחרים, הסבתא הדליקה את התנור, כאשר היא הביאה עצים וחתכה לפסים דקים

שהאש תאחז בהם, ומהם לעצים העבים. התענוג הגדול שלי באותם הימים היה להקריא לאמי מהספרים שלי, אהבתי לקרוא בקול שיקשיבו לי, לקחתי את ספרוני והזדנבתי אחריה וקראתי לה.

בספר היה ציור מאוד פרדוקסאלי, אפיזודה ממלחמת האזרחים. כידוע שלפני ניצחונם הסופי של הבולשוויקים נלחמו ביניהם אזרחי רוסיה, המתנגדים למהפכה היו לבנים והמהפכנים היו אדומים, בציור שבספר היה מצויר איך שמספר אדומים נפלו בשבי הלבנים והאחרונים עמדו לירות בהם, ללבנים היו פנים מכוערות ורעות, עיניהם הסתכלו על האדומים הסימפאטיים והיפים בשנאה וזעם. באותו רגע חלפה במוחי המחשבה כי אולי ככה ממש ברגע זה עומד אבי מול רובים מכוונים כלפיו ופרצתי בבכי, ובמשך מספר דקות כל המשפחה הצטרפה...

ממש ברגע זה כשכולם גועים בבכיה לרגל המצב והיום הנורא פתאום ללא שום אזהרה נפתחה הדלת, ומי את חושבת עמד בפתח? הוא, אבי! שלם ובעיקר חי, חי. חי באמת. פניו מאוד השתנו, צד אחד של זקנו היה קצר ודליל והסתבר שניסו לקצץ את זקנו והתנגד, וזה התוצאה מן המאבק, כי הספר בכעסו תלש בכוח כמה שהצליח למרוט.

לא הספקנו להתאושש והשמועה עשתה לה כנפיים, מכל הצדדים החלו להגיע בחיפזון יהודים שנפלו על צוואריו התחבקו ובכו ובכו ובכו, התמונה הייתה מאוד מזעזעת לילדה קטנה כבת 5. אבא בוכה. לבכות הרי מתאים לילדה, לאשה; אבל גברים...? חיבקו ובכו. אני ומוטל ראינו שאין לנו גישה אליו, רצנו למטבח, שרנו ורקדנו. חיברנו שיר ברוסית וקפצנו מהספסל הברי לחלבי. (ברוסיה במטבחים לא הי שיש במטבח אלא ספסלי עץ ששימשו להכנת אוכל ולייבש כלים.) שרנו את השיר וחזרנו פעמים אין ספור "פאפא נאש דורוגי וויערנולסיה דומוי" (אבא שלנו היקר חזר הביתה).

ובלילה כאשר כל האורחים הזרים התפזרו ונשארנו לבד איתו הוא דיבר איתנו ארוכות ושאל על כל מה שעבר עלינו, איך התנהגנו, ובעיקר מה הרגשנו.

הסבתא הביאה את הסמובר, ישבנו סביב השולחן ודיברנו ודיברנו, כל אחד חלק עם הנוכחים את ההרגשות שלו, ואבא הקשיב וביקש לשמוע את כל הפרטים, לאחר שכולם גמרו את סיפוריהם והוא פנה אליי: "נו, ואת מה עשית?" וענה בעצמו: "בוודאי שיחקת בדמקה וקראת בספר"... פתאום משהו התחיל לחנוק את גרוני, כנראה שהחווירתי והתקעסתי, ומנין באה חוצפה שכזאת, את תחושתי זו לא שמרתי לעצמי והתפרצתי: "כן,

כן, נסה אתה לשחק ולקרוא כשמעמידים את האבא שלך לקיר". כולם פרצו בצחוק ואני לא הבנתי למה.

המשכנו עד מאוחר בלילה את מסיבת התה שלנו, לבסוף פתח האבא ואמר: האם חושבים אתם שאני ישנתי הלילה? לא ולא! כל כמה רגעים קראו אותי לחוקר. החוקר דיבר איתי רכות, "ישראל, אתה עם לשונך החלקה בוא תעשה תעמולה עבורנו. למה אתה נגדנו? הרי רוצים אנו בסך הכול שלכולם יהיה טוב, המיעוט לא יסבול יותר, העניים לא יסבלו מעשירים, בוא למחנה שלנו ואתה יוצא לחופשי".

ואני – אומר אבא – עניתי: איני מנגד למשטרם אך הא' של השקפתכם על העולם הוא שאין בורא לעולם ח"ו, לזה לא אסכים, איך אני אדרוש בעד משטר שכזה? "נו, אז לך לתאך". אחרי שעה שוב מובילים אותי אליו, "נו, מה החלטת? רוצה להיות בולשביק טוב?" ואני אומר את שלי, ולהפתעתי החוקר אומר לי "אם כך, לך לחופש, אין מה לעשות איתך". אני מתחיל להתקרב לפתח היציאה, מחזירים אותי בצעקה: "לאן קונטרה-רבולוציונר?" ככה נמשך המשחק כמו של חתול ועכבר כל הלילה, ובבוקר שלח אותנו במציאות לחופשי.

אחרי שאבא השתחרר לא יכולנו להישאר יותר בעיירה טורופיעץ, ועקרנו לקלימוביץ, שם התגוררה משפחה של סבתא ונכנסנו לשותפות איתם בפרנסה.

כאשר הגענו לקלימוביץ חל שינוי גדול בחיי כל המשפחה, ובעצם לגבוי הרי הסתיימה תקופת הילדות שלי, כולנו עבדנו בתעשיית שרוכי נעליים בשותפות עם אחיות של הסבתא. את השרוכים שיווקו בערים הסמוכות וכל אחד מהשותפים התחייב לנסוע למכירת הסחורה, הסבתא הייתה זריזה במסחר והייתה מצליחה בנסיעותיה למכור כמות גדולה של שרוכים ובמחיר הגון וטוב.

קלימוביץ הייתה עיירה נידחת ברוסיה הלבנה, מאוד לא מפותחת מבחינת תרבות ומבחינת דת, שכנינו היו ברובם יהודים וברחוב שלנו הייתה משפחה אחת של גויים, אפשר לומר שהם הרגישו די בגלות בינינו, מה שלא הפריע להם לגנוב בכל הזדמנות וכל דבר.

כאמור שם הסתיימה ילדותי והתחלתי לעבוד למחייתי, אבל שם גם החלה תקופת השכלתי, הסבתא תמיד שאפה שילדיה יהיו מ'לובשי הצווארון הלבן'. חשבה שאם נהיה מלומדים חיינו יהיו יותר קלים, היא בעצמה עבדה עבודת כפיים קשה כל ימי חייה ועבדה בשתי ידיה הקטנות בזריזות ובכוח, בקלימוביץ התפרנסנו מתעשייה של שרוכי נעליים, אני

ומוטל התחלנו לבקר אצל המתנגדישער רב שלימד אותנו יסודות הספרות הרוסית, דקדוק וחשבון וסתם מחשבה, הוא בעצמו היה אדם מפוצל, מצד אחד לא גילח את זקנו והיה רב, אך כתב שירים מלאים תשבחות לסטאלין ולעוזריו, אפילו אני, ילדה כבת שבע, הבנתי שמשהו כאן לא בסדר.

כאן בקלימוביץ הכרתי את אחי דוד, עד אז היה בישיבות הרחק מהבית, כנראה שעם התחלת השכלתי הסתיימה תקופת השכלתו... את הישיבה הרסו ואסרו מספר מלמדים והיא ירדה למחתרת שבמחתרת, אחי דוד היה שחור כמו תימני, אבל יפה בלי ויכות, כל הרואה אותו היה מוכרח להודות בזה.

אנחנו דיברנו יותר רוסית והוא – דוד – ידע אידיש עסיסית והביא כל מיני זעמעראלך באידיש, מיד נוצרה אהבה גדולה בינו ובין מוטל הם אהבו איש את רעהו אהבת נפש, מוטל היה ילד חולני, רזה מאוד, בילדותו חלה במחלה המכונה "ראכיטיס", הסימפטומים של המחלה זה בטן גדולה וראש גדול וכל הגוף עצמות, אבל העיניים היו עולם ומלואו, מאוד מאוד דיברו ללב, מן תערובת של תכלת אפור וירוק במסגרת שחורה, מילדותו קשה היה להעריך את כישוריו, או שיהיה פיזיקאי גדול או סופר או היסטוריון, בינתיים הוא היה חבר ספסל לימודים שלי, כל בוקר היינו הולכים ללמוד רוסית וחשבון, אנאלפביתים לא היינו, כי אחיותינו ריבה ואידה לימדונו לקרוא ולכתוב, ריבה הייתה המורה שלי ומוטל למד אצל אידה, והיו מתפארות אחת לפני רעותה מי מצליח יותר בלימודים.

אחותי אסתר שהייתה גדולה ממני ב-10 שנים, זאת אומרת שבהגיענו לקלימוביץ הייתה בת 16, הייתה מאוד מוכשרת לכל דבר כמו ללימודים שכליים, וגם ידעה להסתדר היטב בחיים פרקטיים, בעלת תושייה בכל מצב.

בתקופה ההיא דודה בתי' תחי' כבר הייתה נשואה (בנישואיה הראשונים) וגרה בעיר לנינגרד, גם היא באה לקלימוביץ, בעלה לא התאים לפי החוקים הסובייטים לגור בעיר גדולה משום שלמשפחתו היה עבר קפיטליסטי. דודה בתי' הייתה בחודשים האחרונים להריונה ובעלה חלה במחלה הגורלית בימים ההם ושמה שחפת, הוא שכב על ערש דווי, הסבתא לא יכלה לעזוב אותה לכן החליטו לשלוח את אסתר אחותי עם השרוכים למכירה, שמה האמיתי אסתר הדסה, אך קראו לה בשם אחד, אסתר.

ארזו את השקים עם סחורה, זכור לי איך שבאה עגלה לקחת אותה אל מסילת הברזל שהייתה מרוחקת במספר ק"מ מהעיירה, ויותר לא ראינוה, כאשר עבר הזמן המשוער והיא לא חזרה, נסעה הסבתא לחפשה, אך נעלמו עקבותיה לצמיתות.

בקלימוביץ לא הייתה לסבא חברה מלבד אחיה של סבתא, ר' שמואל, היה שם יהודי יקר בשם משה אקסלרוד שגם להם היו הרבה בנות, שתי המשפחות התיידדו מאוד ופעם בי"ט כסלו הלכנו לפארבריינגען אצל אותו ר' משה. היה מאוד קר, כשעברנו כמחצית הדרך פגשנו את ר' משה הולך אל ר' ישראל, ומבלי לדבר מילה שם את ידו על כתפו של אבי ור' משה על כתפו והלכו ריקוד חסידי, חבל שאיני יודעת פרק בציור, אבל הריקוד ההוא תמיד עומד לפני עיניי, בלחש שרו איזה ניגון והסתובבו.

השלג הלבן הפרוס לאורך הרחוב ועל הגגות, האוויר הצח הקר, הירח שהציץ בין העננים החדיר למחזה רוחניות שמיימית שלא בקלות שוכחים, האוונזיים קפאו ובקצה האצבעות של הידיים והרגליים הרגשנו דקירות כמו במחטים, אך מוקסמים ומאושרים עמדנו מסביב, איזו גאווה עילאית שרתה מסביב, המעמד דיבר ישר לליבותינו, שאנחנו יהודים, יותר חזקים מקור, מרעב ומסבל.

בקלימוביץ לא התעכבנו זמן ממושך, מקור פרנסה אול, ונאלצנו לעבור לעיר יעגוריעבסק, זו עיירה קטנה לא הרחק ממוסקוואה, לשם התאספו חלק גדול מאנ"ש שהצליחו לפתוח מפעל לנגרות שיהודים יכלו להתקיים מבלי לחלל שבת, כל משפחתנו עבדה מקטן ועד גדול, דודה בתי' נשארה בקלימוביץ עם שלום הקטן, היא כבר הייתה אלמנה לעת ההיא, אחותי ריבה נשארה איתם לעזור, אחותי הגדולה רישה התגוררה מזמן במוסקוואה (בעצם איני זוכרת אותה כבת בית, מאז שאני זוכרת את ביתנו היא כבר הייתה גדולה ובעיר אחרת) לשם זהירות שלא לידיבק בחוסר זכויות שהיו לנו בתור אזרחים מדרגה ב'.

כאן בעיירה זו אבא היה השוחט, הרב, היועץ, המלמד, המנהיג. כמוכן שבענייני הפרנסה לא כל כך היה עוזר כנגדה של הסבתא.

כאן גם התחתן דוד אחי, כל משפחת אמי קנו בית במשותף וזה היה המרכז הקהילתי, דוד התחתן עם בת הדודה דסיע, היא הייתה מאוד מאוד מוצלחת, ידעה פרק במסחר ובכול.

אלינו באו כל הפארבריינגען, הרבה וודקה נשפך על השולחן. בביתנו גם היה המניין והרבה זוגות היו באים אל אבי להשכנת שלום בית, ואני בחוצפתי חשבתי: גם אני יכולתי

לעזור להם, קודם היה בא הבעל ומספר את סיפורו, אחר כך הייתה מופיעה אשתו, נו, אז מה החכמה לגשר ביניהם? הוא היה יושב ומקשיב בסבלנות לסיפורים טיפשיים עד מאוד, פרטים על בישול, המריבה הייתה מה לבשל, תפוחי אדמה או אורז, וכדומה, המריבות היו קטנוניות וטיפשיות. בעיקר הפליאו אותי שיחותיו, סבלניות וממושכות עם הנשים, למה הוא עונה ככה, ולמה היא ענתה ככה. משהו מעין השפלה עצמית היה בתשומת ליבו לשטויותיהן.

הפארבריינגען היו ממושכים, תשומת ליבי משכו תמיד פרטים לא עיקריים, האבא היה אומר שאני מתרכזת בטפל ומפספסת את העיקר, לא הקשבתי על מה מדובר אלא איך האנשים יושבים, איך צובאים מעל כיסאו ומטים אוזן לשמוע כל מילה ולא פעם דפקו לפתע בדלת הכניסה, הפאניקה הייתה משתררת בין הנוכחים פעם אחת אני זוכרת שישב ביניהם אחד ג'נג', הוא החוויר והג'ינג'עלעך הפכו צהובים, חשבתי שיתעלף.

אותי שלחו לפתוח הדלת לראות מי שם, פתחתי וחזרתי לבשר שזה פחד שווא והמשיכו הלאה, בעיקר מוזרים היו הניגונים בלחש, יושבים להם יהודים סביב שולחן עם דג מלוח יבש וכמובן בקבוק וודקה, לפעמים היה מלפפון חמוץ, זה כבר לוקסוס גדול, ופתאום פורצים בשירה – בלחש.

אבא היה מלמד כמה ילדים והשתדלו תמיד להושיב אותם בחדר אחורי רחוק מן הכניסה, אך הבית היה פינתי, ותמיד יצא שקיר אחד של החדר יצא לרחוב השני, פעם הלכנו עם האמא ושמענו ברור קולותיהם של הלומדים. האמא שלחה אותי לומר לאבא: ער זאל האבן רחמנות און שטיל מאכן דעם קול, ווייל מיהערט אין גאס, (שירחם וישקיט את הקול, כיוון ששומעים ברחוב).

אני אהבתי קוריוזים ומסרתי בדיוק בלשונה, ענה האבא: "זאג דער מאמען אז א רחמנות איז אויף דער תורה וואס הערט זיך ניט אפן גאס". (אמרי לאמא שהרחמנות היא על התורה, שאינה נשמעת ברחוב).

הפחד היה גדול, כל ערב החלו ההתייעצויות איפה להשכיב את האבא לישון, צדדי הדין היו כי סיפרו אנשים שבתוך הבוידימים (עליית גג) הם לא מחפשים, ולכן עדיף שישן שם כי במקרה שיבואו בלילה לא ימצאוהו, או שיותר טוב לישון במטבח שחלונו יוצא לחצר זרה ומשם קיימת אפשרות להימלט.

המצב היה מפחיד מאוד, מאסרים התפשטו בכל ריכוז יהודי ובעצם גם גויים הרבה ישרו בהאשמות אבסורדיות, כל האווירה הייתה מלאה איום, איש פחד מרעהו, לא ידעו מי מלשין ומי לא, ונזהרו הרבה מאנשים נאמנים למדי.

אצלנו התחנך אחיין של אבא, דוד חן, המומע (הדודה) לא יכלה כנראה להחזיק אותו בבית, כי הוא בלט מאוד ולא יכלה להסתירו מעיני השכנים.⁴

אנחנו היינו גם על הכוונת, השכנים שמו לב שהרבה ילדים מסתובבים בבית שאינם מבקרים בבית ספר, והוכרחנו באופן דחוף להחליף דירה, אני לא יכולתי להתקיים בלי חברות, אף על פי שמכל שיקסע הייתי צריכה להיזהר מאוד, היה הרי אסור לדבר על בני משפחה, כי מיד ישאלו איפה הם עובדים, האם אחיותייך חברות בקומסומול (ארגון נוער סובייטי), האם הם סטאכאנוביצים (מצטיינים בעבודה מסורה), היה איזה גוי ששמו סטאכאנוב, והמציא שיטות עבודה מאוד פרודוקטיביות ומילא את נורמת עבודתו פי 2 או פי 3 לכן כל עובד שהלך בעקבותיו נקרא סטאכאנוביץ, וכמובן הס מלהזכיר להביא הביתה איזו שיקסע. ועם כל זאת יצאתי לחפש את החברה ברחוב החדש ומצאתי.

איך זה היה? ובכן ידעתי שמהפגישה הראשונה תלויה כל עמדתי, נו, התיישבנו על הגדר, התחלנו לעשות גישושים, שאלו אותי הרבה שאלות, הם לא ידעו מה זה יהודי, אני נראיתי מאוד משונה בעיניהם עם שערי המקורזל ועורי הכהה, הרוסית שבפי היתה מאוד נכונה וספרותית, הייתי צריכה ממש לשבש את השפה בשביל לחקות אותם, לבסוף הגענו למקום תורפה, גילאים.

הוריי היו בגיל של הסבים והסבות שלהם, החלטתי שלא לגלות את האמת. בחרתי בשביל אמי שהייתה בת 50 גיל אידיאלי של 35 ולאבי שהיה בן 49 – 40. ככה אמרה ילדה אחת שהייתה הרבה פקחית ממני: ובת כמה אחותך, זאת שבאה עם ילד? העובדה שיש לי אחות מבוגרת לא נגעה לי ואמרתי את האמת, בת 24. אם כך – המשיכה לשאול – אז מתי אמא שלך ילדה אותה? כאשר הייתה בת 13? לא היה מענה בפי ובכך הפסדתי את כל עמדתי. ברחתי הביתה וצרחתי: איני יכולה לחיות כאן, כי אני מוכרחה לברוח או לשבת בהסגר ולא להיראות בחוץ.

כאשר נרגעתי וסיפרתי לאבא מה שקרה, הוא הגיב לי ואמר: אין אנו צריכים לשקר, ולא משום שזו עבירה ולא משום שזו לא מוסרי, אלא מסיבה אחת ויחידה: אנחנו בשקר לא

---

(4) היה צריך להסתירו כי לא הלך לבית ספר הקומוניסטי.

נצליח. וסיפר את הסיפור דער בעסטער ליגן איז דער אמת (השקר הטוב ביותר הוא האמת), אני בטוחה שסיפורתי לכם הרבה פעמים, ככה שלא כדאי לכתוב אותו פעם נוספת. המשכנו לחיות ברעדה תמידית עד שקרה לנו ממה שפחדנו. התקופה כאמור הייתה מאוד מסוכנת, המאסרים התפשטו בכל העיירות מסביב מוסקוואה וכמובן סוף-סוף הגיע גם אלינו, הם דפקו על הדלת ובאו בלילה כאילו לבדוק את התעודות של כל אחד. ברוסיה יש נוהל שלכל בית יש ספר בית, בספר רשומים כל הדרים ועיסוקיהם, כאשר באו בלילה וביקשו את הספר הנ"ל והזמינו כל אחד להופיע עם הפספורט שלו לפניהם, עברו על כל אחד ולא אונה לו כלום, אולם כאשר הביאו את הפספורט של אבא הם מיד שמו אותו הצידה ולמראית עין המשיכו לבדוק יתר האנשים, סיימו את הבדיקה ולקחו אותו איתם.

תקופה קצרה החזיקו אותנו בעיירה יעגוריעווסק, בבית הסוהר המקומי, מבית הסוהר היו מובילים את האסירים לחקירות לבניין אחר והרבה אנשים ישבו ליד בית הסוהר שמא יעבירו את יקיריהם לחקירה, גם אנחנו ישבנו לפי התור ליד השער ובאמת פעם אחת אחותי ריבה הצליחה לראות איך שנפתח השער והוא הולך מלווה על ידי שוטר, היא רצה הביתה ויחד עם האמא הם הלכו לבית החקירות, גם דוד הצטרף אליהן. הם נכנסו וראו אותנו באחד החדרים, ולריבה הם אמרו: אל תדאגי, הוא מיד יהיה בבית, כאשר התקרב אחי דוד הם התנפלו עליו וגרשוהו בבעיטה חזקה.

בין המשפחות עברה שמועה שעומדים לשלחם לעיר הבירה, בדרך כלל היו מעבירים אותם בלילות עד למסילת הברזל וברכבת שלחו למוסקוואה, כמובן בשמירה מעולה, אז התחלנו לשבת ליד השער גם בלילות ובאמת לילה אחד נפתחו השערים והאסירים פסעו החוצה מוקפים בשוטרים וכלבים, אני זוכרת שהלילה היה חשוך. כל הגויים שהגורל המשותף קירב אותנו, צעקו בקול וואניא, מיטיא, פיודור, גם האמא צעקה: ישראל, ישראל, ונדמה היה לה ששמעה איזה מענה אך איש לא היה בטוח תוך הרעש מן האנשים והכלבים הנובחים, השיירה התקדמה וקהל הקרובים אחריהם.

אני מעודי הייתי פוחדת מאוד מאוד מכלבים עד איבוד העשתונות והיסטריה, פתאום ראיתי את עצמי פוסעת ליד כלב מגודל כמעט באותו גובה כמוני ולא נבהלתי, הוא נשם בכבדות וגם אני, הלכנו יחד כמה דקות ואיזה פלא קרה לי, מאז אני פוחדת לעמוד ליד כלב, אני מוכרחה לרוץ בלי לתת דין וחשבון לאן כאשר כלב מתקרב אליי, עד כמה היסח הדעת יכול לפעול על העצבים!

הסבתא החלה לחפש את האבא האסור בכל בתי כלא המוסקוואיים, בכל משרדים שנתנו אינפורמציות נרשמה לתורות שלפעמים נמשכו ימים רבים עד שהתקבלה על ידי פקיד וכך עברו ימים רבים ולבסוף היה עונה לה שזה לא בסמכותו להודיע למשפחות של אסירים פוליטיים, ככה הבית נשאר בלי אמא ובלי אבא, כל אחד עשה מה שהתחשק לו, את העול של המשפחה קיבלה על עצמה אחותי רבקה, התפרנסנו אז מעשיית ברטים, בין הנגרות עד הברטים הייתה תקופה שכל היהודים עבדו בסיכות ראש, אני חושבת שבעברית קוראים לזה מכבנות וקשתות, עשינו ונאלצנו לעשות הסבה מקצועית לטריקוטאז' (אריגה).

עבדנו ברטים, כל תהליך בעשיית הברטים היה מושך אותי מאוד. מאוד אהבתי עבודת כפיים כמו אמא שלי היו לי ידיים חזקות וגדולות, כל גופי היה רזה וחיוורת מאוד מאוד, די מזכירה את אסתר שלנו, ידיי היו מגודלות ללא כל פרופורציה, עם אצבעות שמנות, פעם אחת אידה אמרה לי: מתי צמחו לך ידיים שכאלו? "אבל הן בדיוק כמו של אבא" ענית, וקיבלתי פליק. על אבא אסור היה למצוא שמץ דופי. במציאות ידיי דומות מאוד לשל אבי. אצלנו, אצל הלוינים, לבנות ידיים מכוערות ורגליים דווקא יפות, ולבנים ההפך, ידיים מאוד יפות ורגליים עקומות. למוטל ידיים מאוד יפות, בדיוק הצורה לשל דוד'קע שלנו, צו לאינגע יארן (לאריכות ימים).

פעם אמרתי בבית שאבא הוא כמו שחקן, בן רגע הוא מסוגל לפרוץ בבכי חזק קולני, בדרך כלל בעטיפתו בטלית כאשר התכוונן לתפילה, ובשנייה היו עיניו יבשות וכל פניו רגילים; ואז קיבלתי מהן מנה כפולה, גם מאידה וגם מרבקה, הן שמרו על כל מילה, ואם היא לא לטובתן הן עמדו כמו חתולות על המשמר.

כך הימים זרמו ואבא ישב, כלכלת הבית הצטמצמה עד למינימום, לעתים דודה בתי' – שכזכור בינתיים התאלמנה והתחתנה בפעם השנית – הייתה מזמינה אותנו לארוחה, אבל אני לא הלכתי, הייתי נשארת בבית וכמובן בוכה עד שהם חוזרים.

היו אלו ימים של עוני לא נורמלי, אוכל מבושל בכלל לא בא על שולחננו, הסבתא הכירה איזה יהודי מנעוול שישב והשתחרר באופן מסתורי, ואחרי תחנונים רבים גילה הסוד שלו, הייתה לו איזה קרובה שהכירה או חיתה עם איזה עיתונאי, והוא עזר לו להגיע לאיזה עורך דין, שהיה דרך אגב יהודי ושמו חאץ.

בשביל להגיע לאותו עורך דין, הלך דוד אחי וקנה איזה זר פרחים שהגישו לפילגשו, הזר עלה הון עתק, 500 רובל, ודרכה הכירוהו. כנראה שהיא הייתה המתוכתת בינו לבין

הקליינטורה, בעבור אבא הרי לאמא שום דבר לא היה יקר ודוד (אז נשוי ואבא לילדה) בחר את הזר.

שמו היה חאץ. עזרתו התבטאה בהדרכה לאן לפנות ולכתוב בקשות, ובאיזה משרדים לחפש איזה מידע על מקום הימצאו, פעם כאשר אמא הייתה באיזה משרד ודברה עם הפקיד תוך כדי שהיא מבקשת אינפורמציה על בעלה הוא החל לשאול אותה שאלות שונות על משפחתה, מה עושים ילדיה? תשובותיה היו מוכנות, שכולם כמובן עובדים ישרים סטאכאנובים, והילדים לומדים בהצטיינות בבי"ס...

ואז הוא שאל: כן, כן, את אומרת שילדיו של לוי מבקרים בבתי ספר סובייטים? - "בטח, ומצטיינים." ואז היא הורידה עיניה וקראה על השלט שעל שולחנו את שמו, ונוכרה שהאיש היה פעם תלמידו של אבי.

כאשר היא חזרה הביתה וסיפרה את הכול לראש הפוליטיקאים בביתנו (זה היה זלמן פלדמן), הוא אמר שהאיש יבדוק אם דיברה אמת ואם יסתבר ששיקרה עלולה לשלם מחיר יקר, ובעיקר זה יכול להזיק לכל דיירי הבית, וכך הגורל נפל עליי, החשבון היה פשוט, אחיותיי אידה וריבה היו אחרי גיל חובת חינוך, מוטל לא בא בחשבון שישלך לבי"ס, ואני הייתי הנציגה של המשפחה.

בשבילי זה היה חג לא נורמלי, בוקר אחד אמא הביאה הביתה ילקוט, ילקוט אמיתי שלוקחים לבי"ס, וגם שמלה חדשה... ואני נהייתי תלמידה. אילו היה לי לב חלש, בלי שום ספק שהיה מתפוצץ מרוב שמחה, פתאום הרגשתי שהלב בתוכי מתרחב מתרחב, תקפה אותי שמחה שאין שליטה עליה, עליתי על כיסאות וקפצתי בצעקות פראיות, חטפתי את האמא והרמתי אותה בידיים, לא יכולתי להירגע, אני! אני תלמידה! ובשמלה חדשה! לכל משפחה מכובדת לא קונים שמלות חדשות לבת השישית, תמיד יש משהו שיצא מהמידה לאחיות הגדולות ועובר בירושה לקטנה.

כניסתי הראשונה לבי"ס הייתה מלווה בקוריוזים רבים, לא ידעתי איך פונים למורה, איך יושבים על ספסל מחובר לשולחן, ובעיקר איך כותבים על הלוח, ועוד ועוד, אך התענוג שאיני צריכה לשקר למה רואים אותי בבית בזמן הלימודים, ובכלל ימים של לא פחד, אין מה להפסיד: האבא בין כך בידיהם.

התחלנו להתרגל למצבנו, האמא הייתה בנסיעותיה בהשתדלויות, אחי דוד עזר לה במשימה, בכלל בין אחי דוד ואמי שרתה אהבה והבנה מיוחדת, כאשר היה בבית לפני

נישואיו ניהל איתה שיחות ארוכות בנושאים שונים, כאשר למד משהו חדש היה מתחלק איתה ההתרשמות, אפילו בפוליטיקה ומדע. איני יודעת עד איזה עומק באמת היא הגיעה בהבנתה, אך התעניינה בערנות. כאשר היה צורך לדבר ללב בחירת ליבו על שידוכו, הוא ביקש ממנה להתערב והתערבותה הצליחה מאוד לסגור את העניין, אחר כך כבר היה אב לבת וגר בדירה נפרדת אבל עדיין היה אוהב להופיע פתאום, להתגנב אליה בחשאי בעמדה ליד השולחן ועובדת, היא הייתה מגהצת ברטים, והוא היה מתנפל לפתע, מחבק ומנשק את מטפחתה המפויחת מתנור הבישול.

הסבתא בכלל העדיפה בנים על בנות,⁵ ואותו אהבה באהבה עזה. אחרי שנים, כאשר לא היה כבר דוד בחיים, הייתה מספרת שבימי צעירותה שמעה על איזה ילד שטבע בנהר, ובכל הרצינות שאלה "ומה עם אימו, האם היא נשארה לחיות?" סיפרה, חייכה בדמעות על האירוניה שבגורל, על העובדה שהיא ממשיכה כאשר דוד איננו.

בשבילי זו הייתה דווקא תקופה מאושרת, ראשית למדתי, כבר לא הייתי יותר ילדה מגודלת ללא השכלה שנאלצת לשקר שקרים על התבטלותה ומסתתרת רוב הזמן בתוך הבית, אלא תלמידה מן המניין, ובעיקר ללא פחד, בדרך כלל כאשר הייתי חוזרת הביתה ומתקרבת ניסיתי לנחש אם הכול כשורה, או כבר הגיעו השוטרים ועורכים חיפוש, כעת התהלכתי ללא מחשבות על ביקורים פתאומיים ומאסרים.

בתקופה ההיא והסבתא מסתובבת בהדרגת העו"ד ממשרד למשרד, התברר שהתיק של אבא נעלם, עמדו לסכם את החקירה וחיכינו שהוא יופיע בבית המשפט, שמחנו למחשבה שישפטוהו כי לא מעטים נחסלו או נשלחו לעשרות של שנים מבלי רשות להתכתב, מבלי העמדה למשפט. אנו ציפינו למשפט בקוצר רוח, והתיק נעלם ואיננו, העורך דין הביע השערה שהוא בבית חולים או שחיסלוהו בינתיים או ש...

זה היה למחרת יום כיפור, אחותי רישע התגוררה במוסקווה וגם דוד עזב את העיירה שלנו וגר בפרבר של מוסקווה, איני זוכרת אם אפילו אכלנו אחרי הצום, היינו מודאגים ומתוחים לגורל אבי. ובבוקר בבוקר התקבל מברק ממוסקווה מאחי דוד וזה תרגומו "האבא הגיע שמח ובריא"... אנחנו כנראה היינו מאוד חזקים, איש לא נפל ולא התעלף. הסבתא יצאה לשוק לקניות, ומישהו מאיתנו רץ לבשר לה, הסבתא שלי – זאת אומרת האמא של

---

5) כמובן, מילים אלה נכתבו בגוזמא ובהומור. היינו עדים לאהבה האין-סופית שהייתה לסבתא גם לבנותיה ולכל הבנות במשפחה.

אבי – באבע חנה עלקא, כאשר הגיעה לאוזניה הבשורה החלה לבכות ולצעוק בקול רם, ביתנו היה דו-קומתי, והיא עמדה באמצע המעבר מלמטה למעלה. שאלנוה לאן היא רוצה ללכת, "איני רוצה כלום, איני רוצה לשום מקום". "איך וויל ניט איך וויל גארנישט ניט, מיר איז גוט, מיר איז גוט אומעדום". (טוב לי, טוב לי בכל מקום.) רק אז תפסתי את גודל האושר וכנראה שכן התעלפתי, כי מצאתי את עצמי פתאום במיטה.

תקופה ארוכה בהקיצו משנתי בבוקר הייתי נזכרת שמשוהו טוב טוב מצפה לי – אבא, איני יודעת איך עברה הרגשת האושר והחיים נכנסו למסלול הרגיל, יום אחד חטפתי עם האבא שיחה רצינית ונודע לו שאני תלמידת בית הספר הוא כמובן אסר עליי להמשיך, ניסיתי להסביר לו שבזכות לימודי שחררו אותן, והוא אמר קצר ופשוט: "אז אני הולך להתיישב בחזרה". וככה הסתיימה השכלתי. גמרתי 2/3 מכיתה ה'.

נסעתי להתארח אצל אחותי רישע לתקופה ארוכה שלא תבלוט היעדי מבית הספר, פעם באיזה ערב אמר לי גיסי דובער, שימי לב מה שיתרחש עכשיו, בערבים הוא היה מלמד את אליעזר בנו בכורו תורה, כאשר הגיעו למילה אלוקים הילד שאל מה זה, האבא פחד לענות. דובער בדרך כלל היה איש גאה ובטוח בעצמו, מקפיד על מצוה קלה כחמורה, איני יודעת איך שה' עזר לו להגיע להשכלה גבוהה מבלי לחלל שבת, הוא תפס משרה גבוהה בבנק ממשלתי והנה עכשיו הוא עמד כולו נבוך מול ילד בן 4 שנים, מחד גיסא פחד שהילד יפטפט בחוץ ומצד שני רבצה עליו חובה של "ושיננתם". והילד התעקש וצעק "מה זה אלוקים?" (ברוסית). אולי לא משום שרצה מאוד לדעת, אלא שראה את חולשתו של אביו, ואז הם החליטו לשלחו אלינו שאבי ילמד אותו, בשביל אחותי רישע הצעד הזה היה מסירות נפש גדולה, הילד היה הבכור האהוב עליה מאוד, וראתה בו כישרונות גדולות. קשתה עליה הפרידה.

זכור לי פעם בדאצ'ע הייתה להם שכנה יהודיה שבעלה היה חבר המפלגה הקומוניסטית, בכלל בדאצ'עס כל החיים תלויים בנפט: תאורה – עששית נפט, בישול – פתיליית נפט, כביסה – פרימוס. את הנפט העבירו בעגלה על סוס בחוצות וצלצלו בפעמון וכולם רצו לקנות נפט, והנה העגלה באה דווקא בשבת. כאשר השכנה התחננה לקנות בשבילה את הנפט המיוחל ענתה לה אחותי: "אני מייעצת לך שגם את לא תלכי לקנות בשבת". בעד המילים האלו יכלה לשלם מחיר יקר, אך שכנתה אהבה אותה ולא הלשינה בנס.

כאשר פעם במי יודע כמה זמן קנתה תרנגול, נזהרה איתו כמו עם הברחה, הדירות במוסקווה בנויות חדר, זו דירת מגורים, מטבח ונוחיות משותפות לכל השכנים, לפעמים 5-6 משפחות השתמשו באותו מטבח.

כמה עבדה והתייגעה עד שקיבלה כיריים גז בנפרד, אבל בתוך המטבח המשותף, ועמדה תמיד על המשמר שהשכנים לא ישימו סיריהם על הגז שלה, למרוט ולפתוח את העוף הייתה צריכה לעשות בחדרה, להגניב בחשאי מים בתוך כלי כדי להשרותו, כמה עבדו העקרות בית הכשרות ברוסיה...

~ עד כאן נמצא במכתבים ~

הערות קצרות במסכת סוטה

י"א, א רש"י ד"ה במה נדונים לכאורה יש לעיין מה המדה כנגד מדה שהי' בסדום ומבול, דהם השחיתו דרכם והיו רעים וחטאים והקב"ה העבירם מן העולם, אבל איפה רואים בחטא דור המבול ענין של מים, לעומת אנשי סדום שחטאם התבטא באש דוקא? ועוד יש להעיר שדור המבול חטאם הי' בכלל בענינים רעים, משא"כ בפרעה עיקר חטאו לכאורה הוא רק נגד כלל ישראל (ואין זה אלא הערה בעלמא).

י"א, ב רש"י ד"ה ה"ג בעבודה קשה "וזה היא קשה שלא היו רגילים בכך" ולכאורה יש לעיין דגם לעבודה קשה של חומר ולבנים לא היו רגילים? ואולי י"ל דאחרי שהתרגלו לעבודת חומר ולבנים כשהחזירו לעשות מלאכת נשים היתה בזה עוד יותר עבודה.

ויותר נ"ל דחומר ולבנים אף שלא היו רגילים לכך מ"מ זה עבודה השייכת לאנשים וא"כ בעצם מצד טבעם היו רגילים לכך משאר מלאכות נשים שמצד טבעם אין רגילים לכך וע"כ הוי דרגא קשה יותר בעבודתם הקשה.

שם לכאורה קשה לגירסת רש"י (ובאמת גם לנוסחתינו, אם מפרשים שכוונת המאמר היא על התיבות את כל עבודתם, יקשה גם כן) דהמשך הגמ' ולמ"ד נמי התם וכו', דמזה לכאורה מוכח שהדרש של מחליפין היא על תיבת בפרך, ועוד יש לעיין בלשון הגמ' גופא שכתב "ולמ"ד נמי התם דפרך" דהאי נמי אהיכא קאי?

ולשאלה הראשונה אפ"ל דלשתי הגירסות הבפרך נמשך אלפניו או אלפני פניו ואתי שפיר (דאל"כ קשה למ"ד דפרך קמא היינו דפריכה, מאי דריש בבפרך בתרא, דא"א לומר שגם החלפת המלאכות היא פריכה, כי פריכה פירושו שברון גוף ומתנים וחזקה, ובפשטות לא זוהי הקושי דהחלפת העבודות).

שם "ומרחיצות אותן וסכות אותן....אותן....אותן" וראה בעין יעקב שגרס אותם ולכאורה כצ"ל דהרי בבעליהן עסקינן שהם זכרים ולשון זכר עם שלא"ס מ"ם.

שם פועה לולד, ונחלקו רש"י ותוס' ונ"ל הסברת סברתם, דרש"י לא ניהא לי' בפי' התוס' דהרי הלשון הוא פועה לולד-ואם הוא באזני האשה הרי אינו לולד. ולתוס' י"ל שאכן לוחשים באזני האשה אבל "הלחשה" היא לולד שיצא (וכמ"ש התוס' "ויוצא הולד") (ומובן שלרש"י סוף סוף

זה אינו נראה כמו מדברת לולד) ותוס' לא ניחא לי' בפ'י רש"י י"ל דמשחקת עמו ומשעשת אותו אינו פע'י לולד אלא עם הולד דהרי אינו מבין מה שמדברים אליו, משא"כ באזני האשה זה כאלו לאשה. ועוד יותר י"ל שבמע'י אמו אכן הולד מבין מה שלוחשים והראי' שהרי יצא [ולהעיר מהסיפור עם ר' שמואל מינקעס שאמר לאשה המקשה לילד שאמרו באזנה 7 פעמים יזכור שע"ז הולד יצא והוא ע"ד פי' התוס'].

יב, א אתנן שכל הרואה וכו' בקשר לקושיית התמים משה שי' גרייזמאן (בהערות וביאורים של תשס"א) נראה פשוט שמתעורר בכלל למשכב נשים אבל לא לאשה מסויימת, ומכיון שנשוי מוליך אתנן לאשתו, משא"כ לעיל (ח,א) אין חשש שיתגרו בסתם אשה משום ההתעוררות למשכב נשים בראייתה של זו, ופשוט.

שם רש"י ד"ה תשליכוהו לכאו' ההבדל הוא גם באופן הגיזרה, דבתחילה הי' סתם מיתה ועכשיו ששמע שצ"ל ע"י מים גזר תשליכוהו, ועצ"ע וראה תוס' (ע"ב) ד"ה בשביל.

שם יוכבד "הורתה בדרך" להעיר מרש"י בראשית יב,ב שהדרך ממעטת פרי' ורבי'.

שם את בת לוי – שנולדו בה סימני נערות וברש"י שם "באורח כנשים", לכאו' חזרה לאורח כנשים לפני גירוש' – כי אז נתעברה מעמרם, אבל עכשיו כבר היתה 3 חדשים באופן של "בת לוי" (ובשלמא תואר פנים ופישוט קמטים אפשר שהי' רק עכשיו) כי בימי הריגה בחזקת מסולקת דמים ודו"ק .

שם תוס' ד"ה אחרים ראה לק"ש ח"ב עמ' 127, ועפ"ז אוי"ל כאן שטוב שמו הוא ענין שלא קשור לאיכותו של משה, אלא שהא שמו שהוא דרך חיזוני – ע"ד כמות שלא מראה על מהותו של הדבר, ואחרים אומרים נולד כשהוא מהול – היינו שהיתה בו איכות אחרת – משהו מיוחד בו, ומתאים בלקו"ש שם.

יב, ב רש"י ד"ה וכן הוא אומר – שהשב ומתנקה, לכאו' הלשון ש"השב" קצת לא מדוייק כי בפסוק זה לא מדובר על שבים מעצמם (בפשטות) אלא על אלו שהקב"ה החזיר אותם ע"י יסורים, וי"ל.

שם רש"י ד"ה את מי יורה דעה והפריש עצמו מחלב טמא, לפ"ז ליתא לגירסא המובא במסורת הש"ס בעין יעקב "אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עמי" – כי אם כן לא הפריש עצמו אלא הקב"ה הפרישו, ודו"ק.

יג, א "שקל קולפא מחיי ארישא" א "מתנגדישע" שאלה: וכי הי' מותר להרוג את עשו בשביל זה? ואת"ל שהי' לעשיו דין בן נח, אולי מותר מצד שקר (שלפי הרמב"ן זה כולל דינים) או מצד גניבה (אלא שכאן רק רצה לגנוב ויש לעיין אם שייך זה לדין רודף ע"ד בא במחותר) אבל בד"כ מבואר שלעשו הי' דין ישראל משומד?!, ולפי מה שכתוב בעץ יוסף על הע"י מבואר שכתב שכל כוונת עשו הי' לבא לידי מלחמה וא"כ הי' ממש דין רודף וא"ש, ובשה"ג שם הביאו פירוש עיני יצחק שמבאר שעשו עשה את יעקב אבינו ע"ה כמבולבל ח"ו ואלי משום זה (ע"ד נשיא בעמך לא תאר) התחייב מיתה.

שם ראה לקו"ש ח"ט הע' 100 הע' 42 ולפ"ז צ"ע לכאן דבגמ' סוטה מובא בתחילת הברייתא ששאר ישראל לא נתעסקו במצות אלא בביזה (ובפשטות כי הי' חסר אצלם חביבות המצוה שהי' אצל משה רבינו) אבל בהמשך מפורש הטעם שלא התעסקו בקבורת יוסף הוא משום אמרו הניחו כבוד בגדולים ... במרובים, וצ"ע (הקושיא היא על הגמ' אלא שנתעוררתי לזה מהלקו"ש).

יד, א תוד"ה כדי ליגעה ראה במרדכי שהביא רע"א בגליון הש"ס לעיל ג, א.

ט"ו, ב התינח עשירה עני' מא"ל, לכאורה לפ"ז גם כל הני אחרוני דלעיל (ח, ב – ט, א) עמדה על פתח ביתה, פרסה לו נאין, קשטה לו פני' כחלה עיני' וכו' וכו' הרי לאו דוקא שכן היא עשתה ולר"ג צ"ל שכל אלו לאו משום מדה כנגד מדה הם, ויש לעיין בזה.

טו, ב פילי, להעיר מישע' נא, יז, בתרגום יונתן הובא שם ברש"י.

שם אי מה להלן מים וכו' לכאן זאת מנ"ל הרי הגז"ש הוא רק מכלי לכלי, וא"כ למה הגמ' אומרת שגם המים צריכים להיות אותו דבר נמי במצורע, וצע"ק.

יז, א דרש ר"ע וכו' לכאן מאי בעי הכא, ואולי י"ל דסיים מדברי ר' תנחום דהנקי כתיב בלא יו"ד – והיינו שחסרון היו"ד מראה על קללה וע"ז קדריש ר"ע דגם חסרון היו"ד שב"איש" גורם קללה (אש אוכלתן).

שם רש"י ד"ה כולוהו בסופו 'זה' דהאלה אורחי' הוא", ובפשטות כוונתו לתרץ מאי עביד בהו וראה בליקוט מפרשים שהביא מצפה לאיתן שפי' בע"א, אבל לרש"י לכאן קשה דגם ה' דהאלות אורחי' הוא, וא"כ עדיין קשה מאי שנא האי ה' דדריש לי' והאי ה' דשתיק מיני'.

שם רש"י ד"ה שהתכלת ביאר למה צריך לים באמצע, ולפי דבריו צריך ביאר בירושלמי הובא בתוס' שכתב גם עשבים, ואולי תלוי בפלוגתת רמב"ם ורש"י בצבע תכלת, ואין עיתותי בידי.

י"ח, א "בעי רבא...חזר וחלקן מהו יש ברירה או אין ברירה תיקו...בעי רב אשי נשפכו מן ונשתירו מהן מהו תיקו". לכאורה לפי שאלת רב אשי צ"ל שהסברא של יש ברירה בקושיית רבא דלעיל היא האם הוברר שלגמרי לגמרי כל הכוס חזר להיות מבורר שהיא שלה, וזכורני שלכו"ע אין סברא שבנוזלים יכול להיות כ"כ מבורר, ואין לי פנאי כעת לעיין בזה.

שם "אמר רב זירא אמר רב ב' שבועות האמורות וכו'" מלשון קודם שנמחקה מגילה הי' אפ"ל שכותבים ואז נשבעות ואח"כ מוחקים וזה דלא כדרבא לעיל שאם כתבה קודם שבועה פסולה, וא"כ הי' אפ"ל שרב לא ס"ל הא דרבא, אבל מהא דלקמן י"ט, ב הקשתה בגמ' משתא הוא דלא שתיא הא מכתב כתבי לה וכו', משמע דלכו"ע צ"ל קבלת שבועה לפני הכתיבה (דאם לא כן יכול לתרץ בפשיטות דהברייתא בשיטת רב אזלי, אלא דאז יקשה לרבא, אבל מלשון הגמ' משמע שהקושיא אינה על רבא אלא על הברייתא) וא"כ צ"ל שרב זירא לא דייק בלישני' וכוונתו אחת קודם שנכתבה ואחת לאחר שנמחקה. או י"ל שאידי דכתב אחת לאחר שנמחקה כתב נמי קודם שנמחקה אבל באמת צ"ל קודם שנכתבה.

יט, ב סיכום דבר ר"ע ור"ש נראה שרבי יהודה דברייתא בתרייתא ס"ל כר"ע דקמייתא ור"ע דברייתא קאי בשיטת ר"ש – ראה רש"י ד"ה והשקה בתראי, והנה בדבר ר"ע דבתרייתא צ"ב אם משקרב הקומץ משקין אותה בע"כ גם אם עוד לא נמחקה המגילה, (ראה רש"י דקא הדרא שמשם א"א להוכיח) והנה את"ל שאכן תלוי רק בהקרבת הקומץ, נמצא שר"ע דקמייתא מחמיר ומיקיל דאם נמחקה קודם הקטרה (דשלא כדין עביד כהנים) מ"מ שותה ומחמיר, ואם קרב הקומץ ועוד לא נמחקה הרי דלר"ע דקמייתא יכולה לחזור משא"כ לבתרייתא. אמנם ע"פ הנ"ל שר"ע דבתרייתא קאי בשיטת ר"ש הנה ראה רש"י ד"ה והשקה בתרא שדוקא אם אחר שנמחקה (אלא שהיא גופא צ"ל לאחרי הקומץ) דכדין עבוד כהנים ואין קושיא מהלשון דברייתא בתרייתא – "אלא עד שלא קרב הקומץ" וכו' דמשמע דבקומץ תליא מילתא, די"ל שקאי אדברי ר"י דקאמר דתליא בנמחקה המגילה ועל זה קאמר דבד"א: אם נמחקה משקרב הקומץ (וראה לעיל יד, ב רש"י ד"ה כולי בצפון קאי – שלא ממציאים שיטות חדשות אא"כ אין ברירה).

כ, א תרי תנאי אליבא דר"ע, לכאורה למ"ד דלר"ע קומץ מערב היינו ר"ש.

שם רש"י ד"ה שלא תטמא עזרה "ומת מותר ליכנס למחנה לוי" – להעיר שהי' מתאים יותר הלשון "להכניס", וע"ד הצחות י"ל אדם שבבחינת מת – רשע או בלי חיות וכיו"ב הווארט ע"ד מי שבניו נקיבות.

כ, ב ר"י אומר משמו, וברור שתנאי היא אליבא דר"מ וג' שיטות בדבר תרי דלעיל (וכן ר"י דברייתא) ס"ל דלר"מ אסור ופליגי ממי קבלה, ור' יעקב ס"ל דהתיר, מה שכתבתי שם שאולי לר' ישמעאל אסור מטעם אחר ראה ברש"י לעיל ע"א ד"ה כתב שיוכול דע"כ דאינו.

בקשר לסתירה של אסרה אאסרה אולי אפ"ל עכ"פ לר"ע שמכיון שבתחילה לא קיבל ממנו שהרי לא עמד על דבריו ע"כ ר"ע לא אמר לו דבר ובאופן אחר אפ"ל שאמר לו דבר רק ר"מ לא עמד על דבריו) אבל ר"י אר"י אכן קשיא.

שם רב יעקב אומר משמו וכו' לכאורה הרי לעיל ר"מ קיבל מרביתו שכן אפשר למחוק מכל תורה, אא"כ תאמר שבברייתא מה שרבי ישמאל אסרה היא מטעם אחר, ודוחק דא"כ אפשר לתרץ אסרה אאסרה דלעיל ולמה עלתה בקושיא, וצ"ע.

שם "מאי עשי' במחיקה" להעיר שזוהי סברה הפוכה מרבא דלעיל י"ח א, דועשה לה ודאי קאי אכתיבה ורק באת"ל דבעינן נמי מחיקה לשמה, וכאן ס"ל לרב אחי שמחיקה בעינן ולא כתיבה לשמה. ודו"ק.

כ"א, ב רש"י ד"ה רוצה אשה "לפיכך אין טוב שתלמוד תורה" לכאורה לפי זה ר' יהושע לא חולק על ר"א ואמאי קאמר "ר"י אומר" וכהכלל הידוע, ובכלל מה מוסיף על דברי ר"א, ואולי אפ"ל שלפי דברי ר"א משמע שהמלמד תורה היא האשם בתפלותה וע"ז קאמר ר"י שרוצה אשה וכו' ואכן לפיכך לא תלמוד תורה, אבל לא התורה מחטיאה ח"ו.

כב, ב "...אלא מן הצבועין" – לכאן' מכיון שהם באמת אינם פרושים למה ירעו לה ולבני', ונראה משום שמראים עצמם כפרושים ירצו להראות שהם שונאים את ינאי ומשפחתו ויתנכלו אליהם להמיתם ולא יתנהגו כפי הרצוי כי באמת אינם פרושים, ופשוט הוא.

כד, א ר' יאשי' לכאן' י"ל שס"ל להא דרב המנונה (לעיל יח,ב) ששומרת יבם שזינתה אסורה, ואין לי פנאי לראות בראשונים – וראה לעיל כג,ב רש"י ד"ה ולא נוטלות כתובה.

כד, ב שבא עלי' ארוס בבית אבי' – וברש"י בזנות, לכאן' הא אמרינן שכל שבא בעלה ביאה אסורה מימיו לא היו בודקין ובמילא לא היו משקין (ואולי אין זה בכלל הביאות האסורות?) וצ"ע ק". וזה הקושיא הקשה הראב"ד על הרמב"ם פ"ב ה"ח דסוטה, ואכן לרש"י אינה קושיא.

כה, א רש"י ד"ה להקשותה מ"ש "תסתור לאחור נישואין" ולא כשהיתה ארוסה ושומרת יבם, בפשטות מקורו מהברייתא להלן ע"ב שכתוב כן במפורש, אלא שלכאורה צריך ביאור דגם אם

נסתרה קודם שיכנוס למה אינו יכול להשקותה לאחר שכנסה, וצ"ל שהוא משום אשה תחת אישה והיינו דוקא נשואה אלא שרש"י לעיל כתב שהוא רק אסמכתא וצע"ק.

כו, א בסוגיא דאיילונית יש הרבה דיוקים וראה משנה למלך פ"ב ה"י (הובא ברש"ש) ובקצרה (1) לפי תנא דברייתא למה אכן איילונית שותה ובפשטות משמע גם כשאין לו אשה ומאי שנא לאינו ראוי לילד ובנים (שו"ר בתוס' שאנץ דהוי' דוקא כשיש לו אשה ובנים היא שותה), (2) ובתוס' בריש העמוד (ראה מהרש"א ומהרש"ל) צ"ב בקושיתו – דלכא' מכיון שבזה הדין שונה לכן לא כללה, ואולי חדא מתרץ בחבירתו שהא גופא היא קושית התוס' – מאי שנא.

שם ברש"י ד"ה אנא דאמרי בפשטות כוונתו לתרץ הקושיא של הפורת יוסף (מובא באוצר מפרשים) שמה שאמר ר"נ לעיל דברי הכל הכוונה על התנאים שבמשנה שלנו – היינו ר"א וע"ז קאי רש"י, ועפ"ז נ"ל שמתורצת גם קושית הרש"ש – דרש"י לא נחית לפירושים אחרים דר' שמעון בן אלעזר אלא כוונתו לבאר איך שלר"נ ברייתא זו היא לשיטת רבי אלעזר.

שם ורבנן מאי עביד ל', הנה רבנן סוברים (בפשטות) שאיילונית אכן שותה, וא"כ קושית רבי ישמאל על ר"ע מתחזקת – שאיילונית תשתה ותררוח לה, וזהו ממש שינוי סדרי בראשית אתמהה! אא"כ שנאמר שרבנן קאי בשיטת רבי ישמאל ולא כ"ע ועדיין צ"ע בכ"ז.

כו, ב ר"ע תלמידך... ר"י תלמיד תלמידך" ראה בפ"י המשניות לרמב"ם ובחידושי הרד"ל ואולי י"ל עוד שר"ע העמיד דברי ר"י בן זכאי – לטמא שלישי ולכן קרא לו תלמידו, משא"כ רבי יהושע בן הורקנוס שחלק עליו א"כ הוא בריחוק ממנו – תלמיד תלמידו, ודו"ק.

כה, א "המים בודקים אותו" יש להעיר דהא דגם בבוועל לוקה הבטן ברישא צע"ק דהרי את הבועל לא היו משקיין וא"כ כל מה שילקה הוא רק נס מן השמים, ואיפה ומדוע יש פה הכלל דמים כי בדקי - בדרך כניסתן בודקין, והרי אין פה דרך כניסתן?

שם בתחילה אמרו לר"י תלתא קראי כתיבי חד לצואה וחד לעשי' וחד לידיעה, ופי"י רש"י דידיעה היינו שלוקה תחילה בבטן והדר ירך, ולפי ר"ע דשיתא קראי יש ידיעה דידי' ודידה, והנה בהמשך הגמ' איתא דר"י כשם שהמים בודקין כו' אותו לומד מהכתוב לצבות בטן וגו', ואידך ר"ע – ההוא דמודה לה ואידך א"כ וכו' ולכא' כל ענין הידיעה כבר אמרינן לעיל שהוא מהכתוב הזה ומה נתחדש לנו כאן, ולכא' מיד שר"י הביא פסוק זה היו צריכים לשאול שהרי לומד פסוק זה לידיעה ?

ואולי י"ל שזהו אכן כוונת הגמ' בואידך ר"ל להדגיש שהרי הפסוק נדרש לזה, ודוחק קצת.

ועוד י"ל דראה במהרש"ל שהכהן מודיע לאחרים וראה רש"י ד"ה שיתא קראי "להודיע לנו" וא"כ אולי זוהי כוונת הגמ' שעכשיו מדברים על "הודעה" ולא ידיעה, אלא דהא גופא מנ"ל דלכא' גם עצם הידיעה לומדים מפסוק זה (דפשוטות דבתיבת ובאו אין שום לימוד לענין זה) וצ"ע"ק.

שם "אם נטמאה למה שותה ואם לא נטמאה למה משקה" מעניין דיוק הלשון דאם נטמאה אין שאלה למה משקה רק למה שותה וכן להיפך, ולהעיר עוד ברש"י ד"ה מה ת"ל "אי פשיטה לי" שנטמאה", ויש לעיין.

כט, א ומה טבול יום שמותר בחולין וכו' הק"ו לא זכיתי להבין (וכ"ה לקמן במחוסר כפורים עי"ש) הרי הכוונה שטבול יום אינו מטמא וגם לא פוסל חולין – אבל הוא עצמו מה שייך בו לומר ש"הוא" מותר בחולין – הרי הוא אינו לא חולין ולא תרומה וכל שייכותו לטומאה הוא לטמא אחרים – או מה שאסר לו לאכול, אבל טומאתו שבצמצו היא ללא שייכות לחולין או לתרומה, וא"כ מה הק"ו לככר שני שהוא עצמו פסול בחולין – היינו שאם ראשון בחולין נגע בו פסול – אבל לגבי שלישי שבחולין ה"ה כטבול יום – שאינו פסול, א"כ הככר שני והטבול יום שניהם אינם פוסלים בשלישי – ומנין לנו לומר שטבול יום "מותר" בחולין – הרי כוונה שאינו מעביר הטומאה לחולין – וה"ה לככר שני שאינו מעביר הטומאה הלאה, ולמה הככר שני נקרא יותר חמור, ואת"ל שמכיון שהטבול יום אינו מעביר הטומאה לחולין הרי זו הוכחה שהוא אינו טמא לענין חולין – זה אינו, דככר שני יוכיח שאינו מעביר הטומאה לככר שלישי בחולין ואעפ"כ הוא עצמו חולין ופסול, ודו"ק בזה ואולי תשכח.

ל, א רש"י ד"ה דאם איתא "דשלישי בחולין מן התורה" – זוהי שיטת ר"ע שהביא לו מקרא מן התורה ולכא' לפ"ז רבן יוחנן בן זכאי שהביאו מק"ז שם ס"ל שאינו מן התורה, וא"כ יש לעיין למה רב לא כלל רבן יוחנן בן זכאי בשיטה, וצ"ע.

ל, א-ב "שיטה" צ"ע למה לא נקט אף ר' יוחנן מאותו טעם שמנה רבי יוסי, דעכ"פ אי איתא שרבי יוחנן ס"ל דשני עושה שלישי בחולין לייתי' לרביעי בתרומה מק"ז דלטבול יום כדלעיל, [ואף ברש"י במשנה לעיל ד"ה ור"ע תלמידך משמע שרבי יוחנן מטהר שלישי בחולין, ויש לעיין בזה] והרי כל הטעם שלא אמר חכמים שחולקים על ר"מ הוא משום שלא נתפרשו בשמותם משא"כ הכא.

לא, ב "אלא ... רבי נחמי' היא" לכא' לפי הא"ד הראשון ר"נ חולק על עולא וס"ל שהתורה הוציאתו לעדות זה מכלל כל עדיות שבתורה (לשון רש"י) ולכא' א"כ דלאו ס"ל כעולא צ"ל

דהביאור שמבאר אינו תלוי בדעולא, ומה שאמר לעיל כאן בבת אחת וכו' חזר בה עכשיו, ומובן דלפי דא"ד הכל אתי שפיר.

לב, א בשיטת רבי נחמי' לכאו' נראה דאם באה אישה מעיקרא ואמרה שנטמאת ואח"כ בא עד אחד כשר ואמר שלא נטמאת דלא היתה שותה, דכל מקום שהאמינה תורה אחד הרי כאן שנים, בדפשטות קאי אפי' באישה (ראה רש"י לעיל ד"ה קשיא דעולא שכתב "דכיון דהאמינה תורה הרי העמידתו במקום שנים וא"כ מאי שנא אישה) והעד שבא אח"כ הוא חד ואין דבריו של אחד במקום שניים כך נראה לי אע"פ שלא מצאתי שבמפרשים יעירו על כך.

לב, ב לא תימא גנותו אלא צערו" מכאן משמע כמ"ד מתחיל בגנות היינו היינו מעבדים היינו, ואולי מ"ד זה לא ס"ל הא דר"י.

שם רש"י ד"ה וגנותו יש לעיין האם כוונתו לפירוש חדש בפסוק והוא: ארמי אובד – הי' אבי, או שאפי' לפי הפירוש הפשוט שאבי קאי על יעקב אבינו ע"ה מ"מ מדברים פה על לבן שהי' אביהם וזה שהוא – לבן – הי' אובד אבי, ודו"ק.

לג, א לימא קסברי רבנן וכו' בלה"ק נאמרה" צ"ב לפי סברת המקשן, מתני' מני? דראה בתוס' הרא"ש ד"ה פרשת סוטה מנ"ל דתא דמתני' ס"ל דהתורה בכל לשון נאמרה ולכן אינו מבאר הני דנאמרין בכל לשון משום דפשיטא לי' דכך דינם, ואם רבנן סוברים דבלה"ק נאמרה, הרי א"א לומר שמתני' רבי היא, דהרי ס"ל שקריאת שמע ככתבה ודלא כמתני', וא"א לומר תרי תנאי אליבא דחכמים – דס"ל כחדא ופליג עלי' בחדא דהרי כוונת הגמ' כאן הוא להקשות דלמ"ד קריאת שמע בכל לשון זהו משום שס"ל שהתורה נאמר בלה"ק!

ומצאתי לתוס' ר"י החסיד ברפ"ב דברכות שפירש שמ"ד בכל לשון נאמרה ס"ל שכל הני דמקרא ביכורים, ויודי מעשר יכולים לומר בכל לשון וגם הוא המשיך שהמשנה שלנו (כך משמע מדבריו) אליבא דמ"ד בכל לשון נאמרה, ולכאו' צ"ב דסוף סוף אין כאן מחלוקת בפועל ממש ורק משמעות דורשין איכא ביניהו דכל מה שכתוב במשנה שנאמר בלה"ק זהו לכו"ע וכן כל מה שבכל לשון נאמרה – ג"כ הוי לכו"ע והמחלוקת הוא רק האם כן הוא המשמעות (כי כך הוא בכל התורה) או שכן לומדין מפסוק מיוחד, והדבר היחידי שחולקים בו היא בקר"ש, והגמ' מוכיחה כאן שזה לא תלוי במחלוקת זו, וא"כ למה ועל מה הם חולקים? וע"כ צ"ל אי כרש"י אי כמאירי והריטב"א בשם הראב"ד, ועצ"ע.

וראה בתויו"ט במשנה ז' שפירש ברכות כ"ג היינו הקריאה ולכן לא צריך פסוק לזה (וראה שם) אבל לפי דברי הראשונים משמע דתנא דמתני' ס"ל דבכל לשון נאמרה וא"כ לפי רש"י וגם לשאר

הראשונים צ"ל דבפשטות אפשר לקרות פרשיות אלו בכל לשון והדרא קושיא לדוכתי' ברכות כ"ג מנ"ל? אא"כ נאמר שהכוונה לברכות, אבל לפ"ז יוקשה (וכמו שהעיר שם בתיו"ט) מאי שנא משאר ברכות, וצ"ע בכ"ז.

לו, ב "אמר להן לכו והחבאו" וענו לו שבני יוסף לא שולט בהם עין הרע, ולהעיר שגם יהשוע בן נון הי' מבני יוסף ולמה הוא עצמו לא ידע מכך ואולי כיוון לומר להם שאכן אין עין הרע שולט אבל "בשעת סכנה שאני" וכשמבליטים מעלתם (באמרם ואני עם רב) כן צריך לחשוש והם סברו שעאפ"כ אין לחשוש, ועדיין יש לעיין.

שם בסוגיא של אבני האפוד ראה שו"ת כנסת יחזקאל בפתיחה.

שם הוסיפו לו אות אחת משמו של הקב"ה ולהלן ר"י נמי קאמר שהוסיפו לו אות, ונראה שחלוקים בטעם הוספת האות, האם בשביל המס"נ שלו או בשביל שיוכל ללמוד השבעים לשון, ואף שאין אני יודע עד מה בכ"ז אולי הי' אפ"ל שלשיטה אחת הוסיפו לו אות ה' ראשונה של שם הוי' ולשיטה שני' הוסיפו לו אות ה' אחרונה של שם הוי' וכמובן שצריך לזה ידיעה רחבה בדא"ח.

שם "אפשר בית גדול וכו'" יש לעיין דמגלן שלאותו רשע הי' כזה בית גדול? וראה במהרש"א שהקשה על רש"י על החומש שמפיק להאי דרשה ממקרא אחרניא, ואולי אכן זהו טעמו, עכ"פ אולי י"ל דמוכח מזה שהי' לו בית מיוחד (דכן הוא פשטות הכתובים) וע"כ שהי' לו בית גדול.

לז, א במחלוקת ר"מ ור"י במי ירד לים תחילה כמה פרטים, (1) מה הי' הויכוח, לר"מ כולם רצו ליכנת תחילה ולר"י הם לא רצו לרדת, (2) לר"מ הי' שבט שלם ולר"י רק נשיא, (3) לר"מ הי' שבט בנימין ולר"י הי' שבט יהודה, (4) תגובת שאר השבטים, לר"מ שבט יהודה רגמו אותם (בפשטות משום קנאה) ולר"י לא מצינו שהגיבו, (5) תפילת משה, מצינו רק בדברי ר"י ולא בדברי ר"מ, (6) השכר לר"מ זכה להיות אושפזיכן לגבורה ולר"י זכו שבט יהודה לממשלה (וראה בתוס' שהביא מהממכילתא שיטה אחרת בזה).

ועכ"פ יש לפרש הדיוק של השכר, שלר"מ מכיון שכולם רצו לרדת הרי מי שירד עיקר הצלחתו – עניינו הי' שהמשיך את הנס בפועל ממש – היינו גילוי השכינה, אבל לר"י הרי אף אחד לא רצה ליכנס לים, וא"כ נחשוש שנכנס פעל (בנוסף לגילוי השכינה) גם שכל היהודים יכנסו ולכן זכה לממשלה, ודפח"ח.

לז, ב רש"י ד"ה מוצא הר גריזים לכאו' לפ"ז צ"ל מה ס"ל לת"ק? וצע"ק.

לח, א מחלוקת ר"י ות"ק אם כ"ג מגבי' ידיו למעלה מן הציץ ולא ראיתי שמבוארים סברת המחלוקת ולכאו' קשה לת"ק שהרי לר"י יש רא' מפסוק, אלא שהתויו"ט כבר כתב שפסוק זה אינו לר"י אלא על כללות נשיאות כפיים [והתפא"י הוסיף שבאמת אין מכאן רא' שצ"ל למעלה מן הציץ].

שם "נשים מנין" צע"ג דמשמע שאין בנות ישראל בכלל בני ישראל, ואיברא שכן מצינו בבני אהרן ולא בנות אהרן אבל לכאו' חידוש הוא לומר כן על בנות ישראל.

לח, ב ואמר ריב"ל איו נותנין כוס של ברכה אלא לטוב עין, ולכאו' מאי שייטי' הכא? ובדוחק צריך לומר דמקיש ברכה – ברכת כהנים לברכה – ברכת המזון ואולי אפשר לקשר שכוהן שאינו עולה בעבודה הרי סוף סוף יעלה אח"כ ואמאי דוחים אותו [ובפשטות הפסוק הוא רק אסמכתא, ועכ"פ טעמא בעי – דא"א לומר כי לא בירך בעבודה, דהרי הברכה בפועל ממש מברכים רק בסוף] אלא שצר לו לרוץ לברך את עמו ישראל באהבה – ולכן אינו מקדים בכלל לברך, ועפ"ז א"ש המאמר הבא שאפילו עופות מכירין בצר העין, שפירש המהרש"א בפירושו הב' משום שהצר עין אינו מקדים לשלוח לעופות מזון, וזהו אותו ענין של שני המאמרים הקודמים, וכפתור ופרח.

לט, ב "אמר ר"ח אין הכהנים רשאים לכוף קשרי אצבעותיהן עד שיחזרו פניהם מן הציבור" לא ראיתי טעם לדבר.

שם מה שרבה אמר שבר אהינא אסברה לי, נ"ל שהתכוין דאי משום כבוד ס"ת א"כ גם כשאיכא פתח אחר צריך לחכות עד שהס"ת יצא, ואם לא חוששים לכבוד ס"ת א"כ למה צריך לחכות עד שינטל, וע"ז חידש לו שיש כאן שני דינים – היינו בנוסף לכבוד ס"ת יש גם ענין של אחרי ה' אלוקים תלכו (ולכאו' זהו עוד ענין בכבוד ס"ת) ולכן בדאיכא פתח אחר בזה שמחכה שינטל ס"ת כבר יצא ידי כבוד, ויכול לצאת מפתח האחר ואינו מבטל הענין השני משא"כ כשיש רק פתח אחד, הנה גם כשיחכה שינטל הס"ת אבל אם יצא לפניו בזה יבטל הענין השני, ופשוט מאד.

שם רש"י ד"ה העם מה הם אומרים מכאן יש ללמוד בתורת הנפש שצריך ל"דעת" איך לקבל "מחמאה" – "קומפלימנט", ויש לעיין בלשונו של רש"י.

שם לו יישר חילי הי' נראה לבאר ששלושת הפסוקים שעונים (בנוסף לכנגד הג' ברכות של הברכת כהנים) הם כנגד הג' ענינים בפירש"י (א) פנים מסבירות (ב) מודים לפניו על הברכות (ג) להראות שהן נוחות להן, וכ"ה בכל פעם – מוסף דשבת, מנחה דתענית, ונעילה, ובכל פעם מוסיפים עוד דרגא נעלית יותר בעניינים אלו. ועוד חזון למועד.

מא, א בסוגיא דמדגלים יש לעיין האם מותר לדלג בנביא בענין אחד בכדי שיפסוק התרגמן דבתחילה אביי כתב שמדלגין בנביא אפילו בכדי שיפסוק, ואח"כ הקשתה הגמ' ותירצו – והביאו ברייתא מפורשת שבנביא מדלגין בשני ענינים אבל רק בכדי שלא יפסוק התורגמן, וא"כ אינו מוכרח שענין אחד גם צריך למהר בכדי שלא יפסוק.

והנה בתירוץ השני הגמ' אומרת "אלא אמר אביי", והכלל בזה הוא בדרך כלל שחוזר ממה שאמר לפניו וא"כ צ"ל שחוזר בו ממה שאמר לעיל ועכשיו ס"ל שהחילוק בין תורה לנביא הוא רק בענין אחד לשני ענינים אבל אפילו בענין אחד שבנביא עדיין יצטרך ליהרר שלא יפסוק התורגמן, ועוד ראה רש"י ד"ה 'ובנביא בשני ענינים' שכתב "וכ"ש בענין אחד" דלכאוף מאי קמ"ל אבל ע"פ הנ"ל י"ל שהוא קמ"ל שגם בענין אחד חל ההגבלה שלא יפסוק התורגמן.

ועפ"ז יש לעיין מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר דבפשטות הטעם שלא יפסוק הוא משום טרחא דציבורא, וא"כ מה היתה ההו"א שבענין אחד ליכא טירחא דציבורא [ובאמת שזה צריך להבין בלא"ה, רק שעכשיו שמשנתנית הסברה למסקנא בענין זה, הענין דורש עוד יותר ביאור].
עד כאן לעכשיו.

שם וכל כך למה, ויש לעיין מה השאלה, למה צריכים כל אלו הברכות, או למה כאו"א מביא ס"ת מביתו, ולכאוף הכוונה היא למה צריך שמונה ברכות ועפ"ז התירוץ הוא שע"י אריכת השמונה ברכות יראו את הס"ת ביפיו, ויש לעיין בזה.

מא, ב "אין אדם יכול לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשך" ורש"י פירש שכולם בעלי עבירות, אבל לפ"ז מה ההדגשה ב"אין אדם יכול וכו'" דמשמע שהי' יכול לומר זה באופן אחר, ובמהר"ץ חיות ביאר משום שאין הבעל עבירה מקשיב לדבריו דברי מוסר כי כבר החניפו לו שהוא צדיק, ובמהרש"א גם ביאר באופן אחר אבל לא זכיתי להבין דבריו.

ואולי יש להוסיף דלכאוף בזמן שלא הי' חנופה בכ"ז איך מתאים שא' יאמר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך? ואולי כי לפני שגברה החנופה הרי כל מה שדברו הי' אמת ולא הי' חשש שאומרים את זה בשביל משהו - להחניף, ולכן הי' יכול לומר מעשי גדולים ממעשך בצורה כנה לשם תועלת שילמדו ממנו, אבל כשגברה החנופה היינו שמדברים דברי נבלה, אז כל הדיבור כבר לא אמיתי ויש כוונות אחרות ולכן א"א לומר מעשי גדולים כי מסתמא יש בזה כבר עוד כוונות.

מא, ב "סוף נופל בידו" וראה במהרש"א ועדיין קצת קשה דבפשטו של מקרא ירמי' לא ידע אם אכן היתה נבואה חדשה מאתו ית' ורק אח"כ אמר לו השי"ת שחנני' נביא שקר, וי"ל.

שם תוד"ה אותו היום "ועושה עין שלמעלה כאילו אנו רואה" להעיר מלקו"ש חל"ב שיחה א' לפורים ושהו אותו הלשון – "נתחייבו שונאי ישראל כלי" וביאור הרבי עולה בקנה אחד ממש עם הביאור בתוס' כאן ודפח"ח.

מג, א מבנות פטיאל וכו' ראה קידושין עח,א מתי כהן יכול לישא בת גרים, ואף לפי השיטה המחמירה אלעזר התחתן אם אשה שרק צד אחד היו בן גרים, אבל יתכן שכבר הי' דור שני ליתרו והדור הראשון התחתנו אם בני ישראל, [ובלא"ה זה הי' קודם מ"ת, ובפשטות זה הביאור איך התחתן משה עם בת יתרו – לדעת האומרים שכ"ג הי' – ואולי יש לעיין בזה].

מג, ב "הא מני ראבי" היא וכו' " יש לעיין לפ"ז מאי קסבר לעיל בלקח, ירש, קיבל במתנה, דשם לכאו' רק חלק על בית התבן כו' ודו"ק.

שם בסתירה בין המשנה והברייתא דמרכיב ומכריך תירץ בגמ' כאן בהכרבת היתר וכאן בהכרבת אסור, וכבר העירו דמכריך אמכריך עדיין קשיא, וראה מה שתירצו ברש"ש ובר"ש מדעסויא, ונ"ל בפשטות דאף שכתב רש"י (ד"ה מכריך) "שכופף...בארץ" מ"מ לאו דוקא היא וה"ה שמכריך לתוך עץ וכדמוכח לקמן בתירוץ רב נחמן, (וכמו שכתב הרש"ש) ועוד יש להעיר דלתירוץ רבי יוחנן לא קשה, והקושיא היא רק לתירוץ ראשון בגמ'.

שם במהרש"א העיר דלמה הגמ' לא הקשתה לימא דלא כרבי יוסי הגלילי כדלעיל גבי בית, ויש להעיר דלתירוץ רבי יוחנן ליתא לקושיא זו .

מד, א במשנה ר"י אומר אלמנה לכ"ג וכו' זהו המתירא מעברות שבידו, קצת יש לעיין דמ"לא לקחה – ולא אלמנה לכ"ג" כבר ילפינן לי' – ובמכ"ש ששם אפי' לא בעל כדתירץ לעיל ולמה נקט רבי יוסי דוקא דוגמא זו (דהרי ס"ל איסור דאורייתא כדאיתא בגמ' אבל מ"מ הי' יכול לנקוט דוגמה שחוזרים רק בשבילה).

מד, ב "שח בין תפילה לתפילה וכו'" להעיר ממה שאמרה הגמ' לעיל (מד,א) "כדרבה" ופירש"י שם ש"אין עבירה בקידושין" וצ"ל שאפילו עבירה בדרגה של סח ולא בירך (כדפירש"י כאן) גם אין בזה, והוא פלא.

שם "האי מפני שתחילת ניסה נפילה וכו' " וברור הקושי של מעיקרא מאי קסבר ואולי י"ל ע"ד סוף מעשה במחשבה תחילה, וגם כאן תחילת המחשבה של הנס הוא שיפול ביד האויב ולכן לא נותנים לא לנוס – שיכול ל"בצע" את תחילת מחשבתו, וע"ז אומרת הגמ' (ראה רש"י)

ש"תחילת" משמע ההתחלה של הניסה עצמה ובוה הרי לא שייך התחלה כי "ממש קא ערקי" – ויש לעיין בזה עוד (ובשני הדברים שרש"י כותב).

מה, ב רש"י ד"ה חלל יתירא "ועוד חללים טובא וכו'" יש לעיין למה לי' לרש"י לומר דחללים "טובא" הרי בחלל יתירא אחד אפשר כבר לדייק שחלל ולא חנוק ולא מפרפר [ואפי' את"ל שלחכמים גם צריכים שני חללים אחד למעט חנוק ואחד למעט מפרפר כדמשמע מתחילת הברייתא הרי סוף סוף צריכים רק שני פעמים חלל ולמה לי' לרש"י לומר חלל טובא?]

וראה רש"י ד"ה בכולן שיכול להיות חלל ומפרפר וא"כ צ"ל מה זה מפרפר שנשלל בגמ' מחלל?

שם "גופי' בדוכתי' נפיל " וכו' להעיר מעשו (לעיל י"ג א.)

שם שני המחלוקות בין ר"א לר"ע בהשקפה ראשונה אפשר לקשר ביניהם ואפי' לפי הסברת המחלוקת הראשונה אפ"ל שהא בהא תליא דמשום דהראש הוא עיקר החיות לכן כשמת מיד נופל אבל הגוף שהוא טפל מתנדנד להלן, וכמוכן שאפשר לחלק ביניהם (וע"כ צ"ל שיש הבדל דא"כ תרתי פלוגתא ל"ל).

שם "הולד נוצר מראשו וכן הוא אומר ממעי אמי אתה גוזי ואומר גזי נזרך והשליכי וגו' " וראה ברש"י וצ"ע דהלשון גוזי וגזי כוונות הכתוב על הוצאה או תלישה, ומרש"י משמע שלשון זה של הוצאה – גוזי, אומרים על הראש – וזה הראי' מגזי נזרך, אבל בכ"מ הביא רש"י הפסוק ויגזו שלום, ששם הכוונה על כללות העוף לא רק הראש ובכ"ז אומרים לשון של "גוז", ויש לעיין.

מו, א להעיר שכל התחלת הסוגיא שבאה לומר שהלימוד "בה ולא בפרה" א"א לומר כי ה"בה" הוא למעט שאר קדשים שאין עבודה פוסלת בהם, היא גם לפי המסקנה שלא לומדים פרה מעגלה אלא בגופה של פרה, דאם ה"בה" של עגלה לא הי' ממעט קדשים היינו מוכרחים לומר שממעט פרה מעבודה וע"כ היינו דורשים אשר לא עלה לענין אחר. (שו"ר במהרש"א מפורש (אלא שדיבר בעניין אחר)) [ואולי לא? א"כ כבר בהתחלת העמוד היינו צריכים לתרץ שאין בה של עגלה לעניינו ויש לעיין].

בגוף דברי ר"י שבפרה בהנחה פוסל ובעגלה עד שימשוך – לפי הברייתא שבסוף נמצא שהפשט הוא שכשהניח שלא לצורך (וזה עיקר כוונתי כאן שבשעת העבודה ושלא בשעת העבודה הכוונה לצורך ולא לצורך) (באקראי בעלמא – לשון רש"י) בשניהם עדיין כשר – בעודה של שקין – והמדובר כשהניח לצורך, ובוה בפרה נפסלת מיד ובעגלה עד שימשוך, ובעול גם כשהניח שלא

לצורך בפרה נפסלת מיד ובעגלה רק כשימושך כנ"ל ברור. וזהו לכאורה הדגשת רש"י ד"ה אלא בשעת עבודה ראה שם. וגם ברמב"ם על אתר.

שם, א-ב "אשר ריבויא הוא" לכאורה הכוונה שאין כאן כלל ופרט אלא ריבוי ומיעוט וצ"ל דאף למ"ד (נחום איש גמ זו?) שכל התורה דריש בכלל ופרט בכל אופן כאן יסכים שהוא בריבוי ומיעוט, אבל יש לעיין דבעמוד ב' בברייתא ששאר עבודות אסורות בנחל איתן הסגנון הוא של כלל ופרט וכלל - שכל המלאכות שהן מעין הפרט - בגופה של קרקע, שלפ"ז אשר ריבויא הוא הכוונה שזה עוד כלל, וא"כ צ"ל ששני כללים ואח"כ פרט הוי כלל וראה בספרי הכללים. ואיני זוכר מקומו כעת.

מו, ב "בשביל ארבע פסיעות ... שנא" ויצו עליו פרעה וגו' " לכאו' מה הראי' שהיו ארבע פסיעות (ראה לעיל מב,ב לגבי ארבע דמעות של ערפה וברש"י שם) והיא אפשר לומר ש"ויצו אנשים" - מיעוט אנשים שנים וישלחו - היינו הוספה עוד שני פסיעות אבל בגמ' לא הובא המשך הפסוק, וצע"ק.

שם "מה ראה וכו'" לכאו' לפי שמואל (ור"י נפחא) למה קללם הרי לא יומתו בנים על אבות ואת"ל קטנים היו אתי שפיר, - וראה לקמן שחלה בשביל שגירה דובים בתינוקות - ומשמע שלגביו הי' זה עוון, וא"כ א"ש.

להעיר שרק בלחלוחית הוסיפו שלא הי' בזרעם אבל לביאורים אחרים החטא הזה עצמו מספיק שייענשו ולא איכפת לן מזרען משא"כ בלחלוחית סוף סוף אם יהי' בזרעם היו נצלים.

מו, א רש"י ד"ה ליהווי דובים "מאי עבד לי' יער דקרית ליה נס" יש לעיין בלשונו, דבפשטות כוונת הגמ' להקשות למה לי' להקב"ה לברוא יער ולהוסיף נס, ומלשון רש"י משמע שכוונת השאלה היא מה היא הנס ביצירת היער - ובוה גופא מפרש רש"י "מאי עבד לי'" ונראה שמתכוון לומר דמובן שיצירת היער הוי נס, אלא שאם היער לא מוסיף בפעולת הצדיק (קללת אלישע) א"כ מה היא פעולת הנס - הרי היער לא עשה שום דבר וא"כ זה לא נקרא נס, ואולי יומתק ע"פ המבואר בחסידות דכל כוונת הנס הוא לפעול הרמה בטבע ואם יצירת היער לא עשתה שום דבר א"כ זה סתם פלא, אבל לא עזר בזיוכך הטבע ואמאי קרית לי' נס, עכ"פ צ"ע למה לי' לרש"י לדחוק בפירוש זר ולא למד בפשטות כנ"ל ואולי אפ"ל ע"פ תירוץ הגמ' שהמהרש"א פירש באופן אחר מרש"י, ולרש"י שהכוונה שהדובים יראו אתי שפיר שיצירת היער עזר בזיוכך הטבע היינו שהעולם שומע למה שצדיק גוזר - והיער עזר שהדובים יעשו פעולתם.

שם "חן מקום על יושביו" עד כדי כך הם משוכנעים שאפילו כשמדברים לאחריהם, ברור להם שהמקום הוא טוב מאד וכמו שאמרו "כאשר אדוני (אלישע) רואה".

שם לעולם תהא שמאל דוחה לא כאלישע ולא כיהושע בן פרחי, יש לעיין דסוף סוף שמאל דוחה והאזהרה היא שלא ידחה בשתי ידיו, ולכאו' בשלמא באלישע כשדחהו בתחילה קילל אותו "וצרעת וכו' לעולם" שזהו אכן דחי' בשתי ידים (ואע"פ שאח"כ הלך להחזירו מ"מ מכיון שדחהו כ"כ על כן לא רצה לחזור) אבל ביהושע בן פרחי' לכאו' דחהו רק לזמן מסויים ואכן כוונתו היתה להחזירו רק שאותו תלמיד טעה?

וי"ל שגם אצל יהושע בן פרחי' מכיון שאפיק ארבע מאה שפורי, וגם האופן של הדחי' היתה חזקה ולכן באמת אותו תלמיד לא הבין הרמז ביום האחרון שהוא רוצה לקבלו די"ל שאם הי' דוחהו בימים הקודמים באופן של שמאל דוחה, אכן הי' מבין שעכשיו רוצה לקבלו ועכ"פ אולי הי' בא אח"כ עוד פעם לבקש ורק משום שהי' דוחהו בשתי ידים ע"כ הבין שגם עכשיו דוחהו ולכן יצא וחסא.

על סיפור זה י"ל שיהושע בן פרחי' הבין נפש תלמידו וידע בדיוק עד כמה הוא יכול לסבול דחי' ולכן דוקא בפעם זו רצא לקבלו כי ידע שע"י עוד דחי' אחת כבר לא יחזור (וכמו שאכן קרה) ורק בגלל האי הבנה יצא מה שיצא.

שם "משבא אלעזר בן דינאי וכו' " – לא זכיתי להבין כלל מאי קאמר – בפשטות היא שהוא הרבה לרצוח, אבל כבר כתב זה לפני כן ולא כתב שבימיו נתבטל, ובכל אופן – כל הענין של שמותיו – בן דינאי תחינה בן פרישה בן הרצחן – מאי קאמר? ובנ"כ המשנה דנו בשמו אבל עדיין לא זכיתי להבין וצע"ג לדכוותי.

מז, ב "משרבו מושכי הרוק רבו היהירים כו' ", לכאו' היינו הך שהרי משיכת הרוק הוא מידת גאוה – וא"כ הם כבר יהירים, ואפ"ל ע"פ הידוע שאחר הפעולות נמשכים הלבבות ובתחילה רבו רק מושכי הרוק – היינו שהתנהגו באופן כזה, אבל לא היו יהירים באמת, אבל אח"כ זה גרם שאכן יהיו בעלי גאוה.

שם "ופסקה טובה" – מה זה?

שם "משרבו צרי עין כו' רבו מאמצי הלב" גם כאן יש להעיר שלכאו' היינו הך, אלא שכאן נ"ל בהיפוך דלעיל, דמכיון שרבו צרי העין וטורפי טרף ולא ריחמו על העניים וגם גזלו מהם, א"כ גם בעלי עין טובה אימצו ליבם מלהלוות – הן בגלל שלא יהיו היחידים (שהרי אף אחד לא עושה את זה) והן בגלל שהטורפי טרף יטרפו מהעניים אם ילווהו.

מה, ב בפלוגתת ר"י ור"נ רבו הביאורים, ולא ראיתי רק להעיר בעיקר ראיית ר"י שלא השתמשו בברזל כלל, דלכאור' ראייתו הוא מזה שכתוב אבן שלמה מסע נבנה, ופירש"י "כמה שהסיעה מן ההר" (ובמהרש"א העתיק כמו שהוסעה) והראי' הוא לכאור' שלא נגעו בו ע"י ברזל, אבל צ"ב דסוף סוף לא הי' כמו שהובא מן ההר ואולי י"ל דע"י השמיר אינו נחסר משלמותו (אבל אינו מסתבר לומר כן דבשלמה לר"נ באבני מילואים אפ"ל כן אבל בסיתות אינו מסתבר) ומ"מ עדיין נקראים שלימות, ולכאור' כצ"ל באבני מזבח ששם גם כתוב אבנים שלימות ובכ"ז השתמשו בשמיר [לאו דוקא אלא שיי"ל כן] עוד אפ"ל שהשמיר סיתת בתוך הבית והאבנים הובאו בית ה' כמו שהם – שלימות, ובתוך הבית סיתתם ע"י השמיר ואתי שפיר.

שם "שפעם אחת היו מסובין בעליית וכו' "יש לדייק בשינוי הלשונות בשני הסיפורים (א) בסיפור הא' נתנה "עליהן" בת קול ובסיפור הב' נתנה "להן" (ב) בסיפור הא' ואמרה בסיפור הב' ונתנה (ג) בא' שאיו דורו "ראוי" לכך, בב' שאין דורו "זכאין" לכך (ד) בא' הי חסיד הי עניו, בב' בסדר הפוך תחילה עניו ואח"כ חסיד (ואף על ר' יהודה בן בבא רצו לומר הי חסיד הי עניו) ואיני כדאי לבאר זה, ועכ"פ. (ובסנהדרין יא,א אין שינויים אלו – ושינה מכאן בכמה פרטים קטנים). (וכמדומני שראיתי פעם ביאור של הרבי על זה אבל איני בטוח).

מט, א רש"י ד"ה בטול כבוד התורה ראה לעיל כ"ח, א ובאו ובאו.

שם "אלמא תפילתו של דוד וכו' " במהרש"א ביאר הקשר לעניינינו ולפי דבריו אפ"ל גם לרש"י כן שרבב הוא פסולת החלב והשומן – לגמרי הפוך מנופת צופים, אבל צריך ביאור מאיפה רואים שהיו מוכרי רבב – ראייתו הוא רק ממ"ש מורה להם – שיהי' להם מרות – אבל בלא מרות מי אמר שיהיו מוכרי רבב, אולי יהיו סתם אביונים.

שם לאו בריך אנא, נ"ל ברור שכן השקהו רק אמר לו שאינו מחוייב בדבר, וגם מה שהוסיף רש"י ואין עלי לכבדיך כבן – כלומר שאכן חייב בכבוד אבל לא כמו בן לאב ולכן לענין זה אינו חייב, ועוד אפ"ל שרב אחא בר יעקב רצה לזכותו במצוה וע"ז אמר לו שאין לי בזה מצוה – ואולי רב אחא ס"ל שאינו מצווה ועושה אבל בכ"ז יש לו שכר.

שם להעיר מקידושין כטב, וא"כ הי' במשפחה ר' יעקב – בנו רב אחא – בנו רב יעקב – ולר' יעקב זה הי' אחות שבנה גם קראו לה ר' יעקב.

מט, ב יש להעיר מהשינוים בין הברייתא בסוף הגמ' למשנה – הן בשינוי הסדרים של התנאים – במשנה ר"ע אחר בן עזאי ובן זומא ובברייתא לפנייהם, והן בדברים שבטלו משמתו הצדיקים האלו, ועיין אליו ועוד חזון למועד.

לזכות התמימים
יוסף יצחק שי' הלוי
ומנחם מענדל שי' הלוי
לויך

*

לרגל חגיגת הבר-מצוה
כ"ב סיון תשע"ט

שיגדלו להיות חסידים יראי שמים ולמדנים
לנחת רוח של הרבי